# EKONOMİ VE İNSAN HAKLARI

**Doç. Dr. ANIL ÇEÇEN**

Yüzyıllarca süren büyük savaşımlar ve kavgalardan sonra çağımızın en önde gelen kavramlarının başında insan hakları yer almaktadır. İnsanı başlıbaşına bir değer olarak toplumun önüne getiren insan hakları kavramı insanı ilgilendiren her açı ile yeni bir boyut kazanmaktadır. Çağımızın yaşanan en büyük gerçekliği de ekonomi olduğuna göre, insan hakları ekonomi açısından da yeni boyutlar kazanmakta ve içeriğini zenginleştirmektedir. Ekonomi ve insan hakları kavramları fazla ilgili değilmiş gibi görünse de, çağımızın hızla gelişen ekonomik olayları insan hakları olgusuna da geniş etkiler yapmaktadır. Giderek artan dünya nüfusu, ekonominin politikanın önüne geçmesine neden olurken, siyaset artık ekonomik gerçekler ve gelişmeler tarafından belirlenmektedir. Temel belirleyici ekonomi oldumu, insan hakları açısından da ekonomi giderek önem kazanmaktadır. Geniş açılardan ekonomik gelişimler değerlendirildiği zaman insan hakları olgusuna her adımda rastlanmaktadır.

Her ülkenin ve her toplumun ekonomisi kendine özgü özelliklere sahip bulunmaktadır. Kaynakları zengin ülkeler de ekonomik gelişmeler olumlu çizgilerde gelişirken, nüfusu kalabalık ve kaynakları sınırlı ülkeler ise yoksulluk çemberini yaramamaktadırlar ve dolayısıyla ekonomik açıdan geri kalmaktadırlar. Uygulanan ekonomik programlar ve seçilen ekonomik politikalar da bazan insan hakları açısından yaralayıcı ve zarar getirici yansımalara neden olmaktadır. Özellikle dışa bağımlı olarak ve belirli dış merkezlerin güdümünde yürütülen katı ekonomik uygulamalar insan haklarının giderek sınırlanmasına ve bazan da yokolmasına yolaçmaktadır. Belirli azınlık kesimler zenginleşirken halk kitleleri ödünsüz uygulamalarla yoksulluğa mahkûm edilmektedir. Dış borçlanma yoluna girildimi, borçlar her geçen gün katlanmakta, alınan yeni borçlar ile eski borçların faizleri ancak ödenebilmektedir. Ekonomik programların temel amacı dış borçların ödenmesi olunca bu kez döviz kazanma sorunu gündeme gelmekte ve bunun içinde dış satımın artırılması yoluna gidilmektedir. Evrensel pazarlarda rekabet yapa-

rak dış satımın artırılması için çalışanların ücretleri en alt düzeylerde tutulmakta ve kitleler dolayısıyla yoksulluğa mahkum edilmektedir. Zamanla toplumsal muhalefet bu tür dışa bağımlı katı ekonomik politikalara karşı yükselme eğilimi gösterince bu kez de ara rejimler ve askeri yönetimlerle bu programlar dış ekonomik merkezlerin istekleri doğrultusunda ödünsüz olarak yürütülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş batı ülkelerinin hazırladığı böylesine bir kısır döngü çağımızda insan haklarının ekonomik yollardan katledilmesine giden yolu açmaktadır. Dünya politika sahnesinde kendi işlerine gelince insan hakları konusunda şampiyonluk taslayan büyük devletlerin, kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik politikalar uygulanırken insan haklarını hiç anımsamamaları çağımızın yaşanan en acı trajedilerinden birisidir. Bütün dünyaya örnek olması gereken büyük ülkelerin katı bir çıkarcılıkla bu konularda çifte standart uygulamasına gitmeleri ekonomik gelişmelerin insan haklarını geriletmesine fazlasıyla yardımcı olmaktadır.

Çağdaş uygarlığa yetişebilmek için gelişme ve kalkınma yarışına giren azgelişmiş ülkelerin durumları incelendiği zaman bu ülkelerin toplum olarak hızlı bir yoksullaşma süreci içinde bocaladıkları anlaşılmaktadır. Toplumda üst düzeyde belirli bir azınlığın hızlı zenginleşmesi, çalışan kitlelerin ücretlerinin düşük tutulmasıyla gerçekleşebilirken büyük sosyal çöküntüler de beraberinde gelmektedir (1). Ekonomik yoksullaşma toplumun tüm dengelerini sarsmakta ve iç dinamikler yıkılmakta, insan hakları her açıdan tahrip olmaktadır. Ulusal düzeyde yoksullaşma süreci tamamlanırken, öte yandan gelir dağılımının çalışanlar aleyhine bozulması toplumda onarılamaz yaralar açmaktadır. Yıllar süren azgın enflasyon kasırgasının umutsuzluğa sürüklediği insanların zamanla değer hükümlerini yitirdiklerini, kendilerine olan saygılarından kuşkuya düştüklerini hatta ekmek parası için inançlarını yemek zorunda bırakıldıkları bile görülmektedir. Toplumun yerleşik değer hükümlerinin yerini paranın ve maddi çıkar yargılarının alması kısa zamanda sosyal ve ahlâksal soysuzlaşmaya neden olmakta ve toplumların moral değerleri açısından hızlı bir düşüşe yolaçmaktadır. Tek düşünce para olunca insanlıklardan eser kalmadığı gibi insan hakları da yitip gitmektedir.

Faizin alın terinden üstün tutulduğu bir ortamda, insanlar ürettikleri ile refaha kavuşmaktan çok başkasının ürettiğinin karşılığı olan faiz ile gelir düzeylerini artırmayı amaç saymaktadırlar. Kalkınmak için çalışan toplum bunun için üretim toplumu olaca-

ğına rantiye bir yapıya kavuşmakta, varolan işgücü birikimi kendiliğinden atalete terkedilerek çalışma yaşamına katkısı önlenmektedir. Yoksullaşma ile beraber toplumun çalışma gücü de gerilemektedir. Ekonomik programların ödünsüz uygulamaları da o zaman hiç bir işe yaramamaktadır. İşgücünü yitiren bir toplum ne kadar katı ekonomik reçetelerin izleyicisi olursa olsun istenen hedeflere ulaşamıyacaktır. Kalkınmada insan ögesinin dışlanması veya ihmal edilmesinin zararları kolay kolay giderilemez. İnsana yatırım yapmayan bir ekonomik yapılaşma varolan eski yapıların yıkılıp gitmesine yolaçmaktadır.

Belirli çevreleri kollayan, azınlık kesimler için ekonomik reçetelere önem veren programlar bir yanda köşeyi dönenleri yaratırken halk kitlelerini o köşelerden çok uzaklara sürüklemektedir. Köşeyi dönme düşüncesinin öne çıkması, kısa zamanda her türlü yolu deneyerek zenginleşenler, Çağdaş Makyavelizmin yeni örnekleri hep yozlaşma ve soysuzlaşmanın belirtisi olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının bu tür olayları sürekli olarak sergilemesi, kitleleri bu doğrultuda özentilere kışkırtmakta ve yasa dışı yolların denenme eğilimlerini desteklemektedir. Alınterinin, çalışmanın ve bilginin horgörüldüğü, buna karşılık uyanıklığın ve yasadışı yollara yönelen Makyavelizmin hoşgörülldüğü bir ortam bilinçli olarak yaratılmakta, bireyler böylesine bir durumda aşırı rekabetin ağır koşulları altında insanlıklarından uzaklaşmakta ve insanlık dışı yolları denemeye kendilerinde hak görmektedirler. İşbilen ve işbitirenlerin hızla zenginleştiği ve kısa zamanda köşeyi döndüğü dönemlerde hak ve hukuktan ekonomi alanında sözedebilmek olanaksızdır. Ekonomi siyasetin önüne geçince bu kez de ekonomik alanda görülen vahşi rekabet toplumun diğer alanlarında da yaygınlık kazanmaktadır.

Ekonomik alanın getirdiği yeni tavırlar giderek her alanda geçerlik kazandıkça, toplumları ulus yapan tinsel ögeler ve değerler zaman içerisinde gerilemektedir. Maddi değerlerin bölüşümünde ve dağıtımında sürdürülen dengesizlik sosyal politikaları zorunlu kılmaktadır. Geleceğine güvenle bakamayan, gününü gün etmekten başka bir şey düşünmeyen insanların çoğalması, sosyal yapıların çökmesine giden yolu açmaktadır. Ekonomik sorunlar her zaman için yeni programlarla veya politikalarla çözüme kavuşturulabilir. Geç de kalınsa gene de yapılacak birşeyler vardır. Ne var ki, ekonomik gelişmelerin olumsuzluğu nedeniyle toplumların moral yapıları bir kez çöktümü bir daha bunları düzeltebilmek ve eski sağlıklı yapılarına kavuşturabilmek iyice olanaksızlaşabilir. Moral değerler

ve geleneksel yargılar bir kez bozuldumu yeniden bunların düzeltilebilmesi çok zaman alır. Bazan da yeniden sağlıklı bir düzenin kurulabilmesi iyice zorlaşabilir. Herşeyi ekonomik açıdan gören yöneticilerin böylesine acil durumları önceden görememeleri bazan bir toplumun hızla soysuzlaşma sürecine sürüklenmesine neden olabilmektedir.

Çeşitli nedenlerle ekonomik çöküntü içine sürüklenen toplumlarda halkın geçim derdine düşmesi kamuoyunu olduğu kadar düşünen ve yöneten kesimleri de fazlasıyla etkilemektedir. Ekonomik ve mali çöküntü içinde yaşamak zorunda kalan toplumlar genelde temel kavramların ne anlama geldiğini de yeterince farkedememektedirler. Artan sıkıntılar ekonomik amaçları ön plana çıkarmakta, hukuk, ahlâk ve benzeri toplumsal değerler giderek geri plana doğru kaymaktadır. Bu durumda insan hakları gibi temel hukuk kavramlarının önemi azalmaktadır. Hukukun üstünlüğü bir yana atılmakta, paranın ve maddi değerlerin üstünlüğü öne çıkarılmaktadır. Toplumda değer olarak en ön yeri para alınca, kültürel ve yönetsel yapılar da buna göre oluşmakta, maddi güç ve güçlülük ile beraber ekonomi tüm toplumsal değerleri tahrip edip geçmektedir. Günümüzde bir çok ülkenin zengin kaynakları bulunmasına karşılık azgelişmişlik düzeyinde bırakılması ve gelişmelerinin önlenmesi süreci incelendiğinde ekonomik gelişmelerin hukuksal yapıları nasıl çökerttiği, nasıl toplumsal ve ahlâksal değerleri yozlaştırdığı daha yakından anlaşılabilecektir.

Günümüzün en ileri uygarlık düzeyini temsil eden batı uygarlığının gelişme çizgisinin başından sonuna değerlendirilmesi, ekonomi ve hukuk ilişkilerini ve dolayısıyla bunların insan hakları gibi temel değerlere olumsuz yansımalarını açığa çıkaracaktır. Bugün en uygar geçinen batının yükselişinin temelinde sömürgecilik yatmaktadır. Sömürgeciliğin tarihi incelendiğinde ekonomik kaynakların ele geçirilmesi için sürdürülen en acımasız savaşlar, baskılar ve insan haklarının ihlali belirgin biçimde göze çarpmaktadır. Ekonomik zenginlik ve güç için dünyanın her yerinde insan hakları çiğnenmiş, yoğun sömürgelerden sonra elde edilen zenginliklerle günümüzün batı uygarlığı yaratılabilmiştir. Önceleri siyasal bağımlılık düzeni içerisinde yürütülen sömürgecilik günümüzde bütünüyle ekonomik bağımlılık çemberi içinde yürütülmektedir. Azgelişmiş ülkelerde kendilerine sonuna kadar bağımlı yapılar oluşturan sömürgeci büyük devletler bu yapılara ve işbirlikçi kadrolara yönetimi bırakarak geri çekilmişler, böylece bu ülkelerin yönetim külfetinden kurtularak ekonomik bağımlılık çemberi içerisinde çıkar-

larını korumasını bilmişlerdir. İngiliz ve Fransız uluslar topluluğu gibi uluslararası örgütlenmeler bu durumun en açık göstergesidir. Bugün insan hakları şampiyonluğunu yapanlar yüzyıllarca insan haklarını ekonomik çıkarları için çiğneyerek günümüzün ileri ülkeleri olabilmişlerdir. Günümüzde bile ekonomik çıkarları sözkonusu oldumu her büyük devlet kendine bağımlılık çemberi içine soktuğu dünya ülkelerini hemen askeri hareket ile işgal edebilmekte, bu ülkelerin halklarını kırıp geçirebilmektedir. Birbirlerine karşı insan hakları silahını dünya kamuoyunda koz olarak kullanmaktan çekinmeyen büyük devletler kendi çıkarları sözkonusu oldumu insan hakları diye bir kavramı hiç bir zaman anımsamamaktadırlar. Kendi ekonomik çıkarları için bir çok ülkenin hukuksal ve toplumsal yapılarını ezip geçebilmişler, insan haklarını her zaman çiğneyebilmişler, kendi sistemlerine benzer uydu hukuk sistemleri oluşturarak bu ülkelerdeki çıkarlarını güvence altına almanın yoluna gitmişlerdir. Modernlik ve uygarlık adına ya kendi sistemlerinin benzerlerini ya da uzantılarını sürekli olarak üçüncü dünya ülkelerine empoze etmişlerdir. Baskı ve empozelerine karşı direnen ülkelere ise siyasal veya ekonomik yaptırımlar uygulamaktan geri kalmamışlardır. Ekonomik çıkar uğruna değil insan hakları, insanlık bile ayaklar altına alınıp ezilebilmiştir. Temel olgu ekonomik büyüme ve gelişmeyi amaçlayınca gerektiğinde başka ülkelerin hukuk yapıları bile ayaklar altına alınarak çiğnenebilmiştir. Büyük devlet olarak devreye girmenin sakıncalı olduğu durumlarda, ya kendi egemenliklerindeki çok uluslu şirketler ya da uluslararası ekonomik örgütler devreye sokulmakta ve her türlü yol denenerek kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik bağımlılık düzeni sürdürülmektedir. Kendi ekonomik büyümelerini ve gelişmelerini borçlu oldukları bağımlı ülkelerin sürekli olarak geride kalabilmeleri için bir kısır döngü baskılarla yürürlükte tutulmakta, dünya ülkelerinin gelişmeleri insan haklarına aykırı biçimde engellenmektedir.

Hukuk devleti, hukukun üstünlüğü, hukuka ve insan haklarına saygı gibi kavramları düşünürken ekonomik gerçekliği öncelikle gözönünde tutmak gerekmektedir. Ekonomik ve mali çöküntü dönemlerinde bu kavramların ne anlama geldikleri bile tartışma konusu olmaktadır. Ekonomik sorunların artmasıyla beraber hukuksal yasaklar ve sınırlamaların da sayısal olarak arttığı görülmektedir. Eskiden beri sürüp giden ekonomik çıkar düzenine halk kitlelerinin muhalefeti artmaya başlamasıyla beraber hukuksal yasaklamaların da hem sayısı hem de baskısı artırılmaktadır. Kitlelerde ekonomik çöküntünün yarattığı toplumsal muhalefetin siyasal ala-

na yansımaması için gereken her türlü önlem hukuk yolu ile alınmakta, insan haklarının sınırlanması ve baskı altına alınması son derece doğal görülmektedir. Temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar, kitlelerde yükselen muhalefetin toplumsal ve siyasal platforma yansımasını önlemektedir. Eğer alınan hukuksal önlemler yeterli olmazsa bu kez toplumda karışıklık ve istikrarsızlık yaratabilecek her türlü siyasal eylem kışkırtılmakta, kısa zamanda büyük bir kaos yaratılarak otoriter ara rejimlere gerekçe yaratılmakta ve birbirini izleyen müdahalelerle sürüp giden çıkar düzenleri halkın insiyatifi dışında yürütülebilmektedir. Çağdaş uygarlığın insan haklarına en çok yer verebildiği demokratik rejimler bile ekonomik çıkarlar uğruna ortadan kaldırılabilmektedir. Kendileri en ileri demokrasileri uyguladıklarını ileri süren büyük devletler ekonomik çıkarları için diğer devletlerin demokratik rejimlerine çeşitli komplolar hazırlıyabilmektedirler. Çağdaş uygarlığın en önde gelen üyesi olan bu devletlerin insan hakları ve ekonomi konusunda bu derece çifte standart uygulaması içinde olmaları insanlığın gelişimi açısından büyük bir talihsizlik olarak ortada durmaktadır.

Günümüzde, dünyanın bir çok yerinde zenginler daha zenginleşirken yoksullar daha da yoksullaşmaktadır. Dış yardımların kalkınma planlarının bu tersine gidişi durduramadığı açıkca belli olmuştur. Dış borç tuzağına itilen dünya ülkeleri borç ödemekten kalkınmaya fırsat bulamamaktadırlar. Dış borçlanmaların faiz ve ek külfet getiren yapıları borç veren büyük ülkelerin ekonomilerinin daha hızlı gelişmelerine katkıda bulunurken, dış borç alan ülkelerin ekonomileri borç ödeme hedeflerine öncelik verdiği için kalkınmanın ana hedeflerinden uzak kalmaktadır. Dış yardımlar maskesi altında kurulan uluslararası ekonomik ilişkiler düzeni zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumu daha da genişletmeye yardımcı olmaktadır (2). Kalkınma çabası içinde olan ülkelerde yaşama ve çalışma düzenleri gelişmiş ülkelerdekine benzeyen bir modern sektör vardır; bir de bunun yanında modernlikten uzak kalan geleneksel sektörler bulunmaktadır. Toplumun kremasını oluşturan belirli bir azınlık gelişmiş ülkelerin iş çevreleri ile işbirliğine yönelirken toplumun çoğunluğunu oluşturan geleneksel sektörlerde yaşama ve çalışma düzenleri fazlasıyla yetersiz kalmaktadır. Yabancı ülkelerle işbirliğine yönelen azınlık çevreleri toplumun kaynak ve olanaklarının büyük çoğunluğunu önemli siyasal desteklerle edinirken, kitlelerin var olanla ve sınırlanan koşullarla yetinmek zorunda kalan geleneksel sektörleri son derece yetersiz düzeylerde kal-

makta ve toplum içerisinde böylece büyük bir eşitsizlik yaratılmaktadır. İşin başında eşitlik ile beraber denge de yitirildiği için bir çok alanda adaletsizlik toplumda yaygınlaşmaktadır. Modernleşme eşitsizlikle beraber gelince hızlanan bir yozlaşma ve çürüyüş tüm alanlara egemen olmaktadır. Koyu bir yoksulluğun yanısıra umutsuzlukla da içiçe olan çok büyük sayıdaki insanın yaşamında sağlıklı bir gelişme ya da en azından sağlıklı bir durum olmadığı takdirde modern sektörde kazanılan bütün başarılar görünüşte kalacak ve hiç bir zaman toplumun değerleri ile bütünleşemeyecektir. Diğer büyük ülkelerle var olan ekonomik uçurumun, toplumun geniş kitlelerine böylece daha fazla yansımakta, toplum adına özveride bulunan kitlelere her zaman daha büyük bir pay yüklenmektedir. Ekonomi adına yapılanların faturasını sürekli olarak yoksul kitleler ödemek zorunda kalmaktadırlar.

Bugünün dünyasında toplumsal yapılarla ekonomik yapılar birbirine geçmiş durumdadır. Böylesine karmaşık yapılarda gerek ekonomi gerekse hukuk adına yapılanlara son derece dikkat etmek gerekir. Birisi adına yapılan olumlu bir girişim diğerini yaralıyabilmektedir. Ekonomi ile hukukun kesişme noktasında yer alan insan hakları, bu gibi durumlardan en çok zarar görenlerin başında gelmektedir. Çeşitli rejimlerin kendilerine göre toplumsal tabanları ve sosyal yapıları bulunmaktadır. Bazan bu gibi yapılar kendi rejimlerini oluşturmakta bazan da rejimler kendi tabanlarını ve sosyal yapılarını oluşturmağa çalışmaktadırlar. Siyasal bilimin verileri ışığında konuya bakıldığında, kendiliğindenlik sürecinin geçerli olduğu toplumlarda rejimler ve sosyal yapılar arasındaki bu ilişki ağı gerektiği gibi gelişmeler gösterebilmektedir. Ne var ki, son bir kaç yüzyıldır bütün dünyayı egemenliği altına alan sömürgecilik düzeni ülkelerin ve toplumların bu kendiliğindenlik süreçlerini önce kesmiş, sonra da ortadan kaldırmıştır. Artık kolay kolay bir ülkenin toplumsal yapısının kendi siyasal rejimini veya yönetimini oluşturması düşünülemez. Özellikle son yüzyılda ortaya çıkan büyük devletler ve bloklaşma gerçeği çerçevesinde, dünya ülkelerinin rejimleri bu büyük güçlerin etkilemeleriyle biçim kazanmaktadır. Yönetimler böylesine dış etkilerle oluşunca ülke yönetimlerinde dış ekonomik çıkarların gözetilmesi öncelik kazanmakta, ülkenin ulusal toplumunu oluşturan halk kitleleri ise sürekli olarak yönetimlerin dışında tutulmaktadır. Gerçek anlamıyla halk yönetimi anlamına gelen demokrasilerde bile iç ve dış ekonomik ilişkilerin ön plana çıkardığı azınlık kadroların yönetimleri ve iktidarları oluşturmaktadır. Hükümetlerin yapısı bu yoldan belirlenince ülke için-

deki hukuk düzeni, haklar ve özgürlükler de bu açıdan sınırlanabilmekte ve insan haklarına gerçek anlamıyla yer verilememektedir.

Bütün dünyaya örnek olma savındaki batı ekonomilerinin eşitlik açısından büyük bir çöküntüye girmeleri, çağımızda demokrasilerin genel bir bunalıma sürüklenmelerine neden olmuştur. Halk yönetimi anlamındaki batı demokrasileri hızla gelişen kapitalizmin önünde zayıf kalmış, kapitalist ekonominin kuralları demokrasinin ana ilkelerini ezip geçmiştir. Kapitalizmin sermaye birikimini esas alan tutumu yönetimlerce benimsenince, belirli azınlıkların elinde sermaye birikimi olabilmesi için toplumun tüm kaynakları ve olanakları seferber edilmiş ve böylece halkın oyları ile işbaşına gelen demokratik yönetimler kitlelerin karşıtı çizgide belirli azınlıkların çıkarları doğrultusunda davranabilmişlerdir. Bu tutum, demokrasinin temel ilkesi eşitliği, kökünden yaraladığı gibi beraberinde de bir çok toplumsal adaletsizlikleri getirmiş ve yaralar açmıştır (3). Batı demokrasileri kendi elleriyle temel ilkelerini çiğneyince, dünya ulusları arasında gözden düşmüş ve inanılırlığını yitirmiştir. İnsanlık için en kutsal kavramlardan bir tanesi olan eşitliğin gene en ileri rejim olan demokrasilerce yaralanması hem insan hakları savaşımı açısından hem de demokratik gelişmeler açısından çok zararlı olmuştur. İnsan hakları kavgasında doruk noktalardan birisi olan Fransız devriminin ana hedefi insanlararasında eşitliğin sağlanmasıydı. Bu devrimden sonra geçilen demokratik sürecin sonunda eşitliğin kaldırılması bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sonradan hızlanan ekonomik gelişmelerin bunda çok büyük rolü olmuş ve kapitalizmin sistemleşmesiyle beraber de eşitlik olgusu kesin olarak toplumdan silinmiştir. Sermaye birikimi amacıyla güçlüler gözetilirken, toplumun diğer kesimleri eşitsizliğin zorunlu acı sonuçlarına mahkûm edilmişlerdir. Hukuk sistemleri bile, gelişmelerine karşın gene de ne eşitliği ne de diğer insan haklarını yeterince güvence altına alamamıştır. Ekonomi her zaman önde gelen ve temel belirleyici olmuş diğer olayları ve gelişmeleri yönlendirmiştir. Ekonominin yapısında var olan eşitsizlik ise, diğer alanlara yayılırken en önde insan haklarını yaralamıştır.

## EKONOMİK GELİŞMELER

Dünya ekonomisi zaman zaman büyük bunalımlara sürüklenmektedir. Batı sisteminin dünya düzeyinde geçerli kılmağa çalıştığı kapitalist sistemin yapısal sorunları dönem dönem beraberinde büyük bunalımları getirmektedir. Eski sömürgeci ilişkilerin günümüzde değişen koşullara göre yenilenerek sürdürülmesi nedeniy-

le bu tür bunalımlardan batı sistemine bağımlı durumdaki ülkeler fazlasıyla zarar görmektedirler. Beklenmeyen ekonomik dalgalanmaları bunalım gösteren durgunluk dönemleri izleyebilmektedir. Sürekli sermaye birikimi arayışı kapitalist dünya ekonomisinin temel ekseni olmuştur. Sistemin ekonomik güçleri bizzat kendilerinin yolaçtıkları darboğazların neden olduğu birikim yavaşlamasıyla her karşılaştıklarında bazan bu boğazı aşabilmekte bazan da çevresinde dolaşarak toplam birikimin yolunu yeniden bulmakta etkin olarak harekete geçmektedirler. Dünyada kurulmaya çalışılan ekonomik sistemin çelişkileri üçüncü ülkelerin artan baskıları ile aşılmak için zorlanmaktadır. Sistemi yapısal bunalıma sürükleyen ve bunu ağırlaştırma eğiliminde olan onun iç dinamikleridir. Yaklaşık altı yüzyıla yakın işledikten sonra dünya ekonomisi çağımızda en üst etkinlik düzeyindeyken dağılma sürecine de girmiş bulunmaktadır (4). Dünya halklarının gereksinmelerini yeterince karşılayamayan ve ekonomik çıkarlar uğruna dünyanın büyük bir bölümüne antidemokratik baskı rejimlerinin gelmesine neden olan bu adaletsiz ve eşitsizlikçi ekonomik sistemin, insanlık düzeyinde bilinçlenme ile beraber gerilemesi kaçınılmazdır. Kasten çıkarılan karışıklıklar, özel olarak yaratılan bunalımlar, ekonomik gelişmeyi ve canlılığı sürdürmek için yaratılan savaşlar, dışa bağımlı yapıları nedeniyle sürekli olarak denetim altında tutulabilen askeri rejimler bile bu sistemi kurtarmaya artık yeterli olamamaktadır. Özündeki adaletsiz yapı bu sistemin başını her geçen gün yemektedir.

Büyük devletlerin öncülüğünde ve onların denetiminde uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmeğe çalışılan dünya ekonomik sistemi kendisine bağımlı olan ülke ekonomilerinde önemli sorunlar yaratmakta ve yaralar açmaktadır. Özellikle enflasyonist gidiş bunu izleyen sürekli zam uygulamaları toplum dengesini sarstığı gibi halk kitlelerinin sağlığını da ciddi tehlikelere sürükleyebilmektedir. Sermaye birikimi temel hedef olunca ekonomik girişimlerin ana amacı kazanç olmakta ve kazançların devamlılığı için sürekli enflasyonist gidiş kaçınılmazlaşmaktadır. Kapitalizmin gelişebilmesi için sürdürülen zam politikaları ekonomik eşitsizliği giderek artıran ve beraberinde sosyal yaşam açısından ciddi tehlikeler getiren bir süreçtir. Kapitalist ekonomi modellerinin gelişimi için toplumdan istenen özveri yalnızca kitlelerin sırtına yıkılınca ve sermaye sahibi belirli kesimler bunun dışında tutularak devletin ekonomik birikimi ile desteklenince, ekonomik açıdan insan hakları diye bir kavram kalmamaktadır. Bir çok ülkede siyasal rejimlerin demokrasilerden ara rejimlere veya diktalara doğ-

ru kayma göstermesi kitlelerin söz hakkını kısıtlamış ve bunun sonunda azınlıkların elinde bulunan ekonomik çıkarlar devlet gücü kullanılarak daha da pekiştirilmiştir. Seçimle gelen iktidarlar ne kadar halkın temel maddelerini ucuz tutmaya çaba gösterirse, antidemokratik yönetimlerde bu konuda o kadar umursamaz bir tutum içinde olabiliyorlar. Temel gıda maddeleri ve gereksinmeleri sürekli zam gören fakat buna karşılık alım gücü belirli bir ölçüde sınırlı tutulan halk kitleleri azınlık kesimlerin kapitalist gelişmeleri uğruna yoksulluğa mahkûm edilmektedirler. Normal tüketim maddelerini zaten zorlukla alabilen kitleler bunları alamaz düzeye sürüklenmekte, temel gıda maddelerini bile alamamakta, yoksullaşma ile beraber giderek artan ölçülerde açlığa terkedilmektedirler. Kapitalist ekonominin halk kitlelerinin insan haklarına aykırı biçimde yoksulluğa ve açlığa sürüklenmesindeki birinci derecedeki rolü açıkca ortadadır.

Sürekli zam politikasının giderek artan oranları kitleleri doğal gıda maddelerini bile alamaz duruma düşürürken toplum ve kişi sağlığında çok ciddi bozulmalar gündeme gelmektedir. Uygulanan ekonomik modellerin her ne pahasına olursa olsun özel ellerde hızlı bir anamal birikimini amaçlaması ve temel besin maddelerini içerecek biçimde iç tüketimi kısıtlayarak bu maddelerin dışsatımına yönelmesi toplumda gelir artışı sağlayamayan düşük gelirli kesimlerin bu maddelere karşı istemlerini önemli ölçülerde kısmakta, yeterli ve dengeli beslenememekten kaynaklanan yaygın sağlık sorunlarının ortaya çıkmalarına neden olmaktadır. Geniş toplum kesimlerinin sağlığı hiçe sayılırken, devlet ve toplumun elindeki kaynaklar ve olanaklar anamalcı kesimlerin hızlı sermaye birikimi için seferber edilebilmektedir (5). Uluslararası finans kuruluşlarının güdümlü biçimde desteklediği ekonomik programları uygulayan ülkelerde toplum ve insan sağlığının insan haklarına ters düşen biçimde hiçe sayıldığı ve önemsenmediği açıkca görülmektedir. Yoksullaşan halk kitlelerinin yetersiz beslenme dolayısıyla ortaya çıkan hastalıkların ciddi tehditleri altında yaşam savaşı verdikleri gözler önündedir. İnsan bedeninin doğal gelişimi ve yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olan temel gıda maddelerinin bile uygulanan piyasa ekonomisinin etkisiyle halkın alım gücünün çok üstünde fiyatlara sahip olması, insanın en başta gelen doğal hakkı olan yaşam hakkını fiziksel açılardan tehdit eder olmuştur. Kendi kendini beslemeye yeterli doğal kaynaklara sahip olan ülkeler bile üst düzeydeki tarımsal üretimlerine karşın gene de kitlelerin açlık sorunlarından böylesine ekonomik modeller nedeniyle kurtulamamaktadır.

İnsanları emeklerine ve ürettiklerine karşı yabancılaştıran, ülkesinde üretilen besin maddelerini kendi insanlarının sağlığından özveride bulunmaları pahasına da olsa dışsatıma yönelten ekonomik güdümlü modellerin ulusal çıkarların temellerinden ne denli yoksun kaldığı ve yarı sömürgeci nitelikler taşıdığı zaman içerisinde belirginlik kazanmıştır. Büyük devletlerin sömürgeci denetimleri ve yönlendirmeleri altında sürdürülen bu gibi ekonomik programlar diğer ülkelerin birikimlerini dağıttığı gibi bunların geleceğe dönük sağlıklı kuşaklar yetiştirmesini de önlemektedir. Piyasa ekonomisi adı altında dünya pazarlarını önemseyen bu gibi modeller bazan büyük tarım ülkelerinin halk kitlelerini dışsatım uğruna aç bırakabilmektedir. Kendi yetiştirdiği ürüne sahip olamayan toplumlar bunların satımı ile sağlanan gelire hiç sahip olamamakta, azınlık kesimlerin sermaye birikimlerine katkıda bulunmak uğruna başka pazarlara satılan tarım ürünlerinin yetiştiricileri açlıktan kurtarılamamaktadır. Bu tür çelişkiler insanın hem kendisine hem de çevresine yabancılaşmasına yolaçtığı gibi bir makinanın dişlisi gibi insanları köleleştirmektedir de. İnsanlarını kendi yetiştirdiği ürünlere karşı yabancılaştıran, ülkenin geleceğini temsil eden genç kuşakları ciddi gelişim ve sağlı bozukluklarına terkeden, toplum sağlığını hiçe sayan yarı sömürgeci bir ekonomik modelin bir ülkenin kalkınma savaşını destekliyebileceği ciddi biçimde kuşkuludur. Kendi insanını hiçe sayan, toplumunun gereksinmelerine öncelik vermeyen yalnızca dışa bağımlı ekonomik yapıyı sürdürebilmek için dış borçların ödenmesine insan haklarına aykırı biçimde öncelik veren ekonomik modellerin sürdürülmesi artık günümüzde çağdışı bir tutum olarak sırıtmaktadır. Bu gerçeğin farkına varan bir çok üçüncü dünya ülkesi dışa bağımlı ekonomik yapının zincirlerini kırmakta, uluslararası finans merkezlerini tatmin eden dış borç ödemelerine öncelik vermekten vazgeçmekte, kendi halkının sağlığı ve toplumunun refahı için ulusal kaynaklarını ve birikimini kalkınma yatırımlarına seferber etmektedir. Bu tür örneklerin giderek artması sömürgeci kapitalist sistemi sarsmaya başlamıştır.

Dış baskılarla güdümlü olarak uygulanan ulusal çıkarlara ters düşen ekonomik modeller çeşitli ülkelerin ulusal değerlerini sarstığı gibi geleneklerini de ortadan kaldırmakta ve ulusal iç dinamikleri yoketmektedir. İnsan haklarına açıkça aykırı uygulamalar ekonomik programlar aracılığı ile gündeme getirilirken toplumun yerleşik insan değerleri hızla eriyip gitmektedir. Sermaye birikimi sürecinde hızla para kazanma ve moda deyimiyle köşeyi dönme özlemleri kişilere her türlü insanlık dışı uygulamaları yaptırabilmek-

tedir. Nitekim bunun sonucunda kısa zamanda bir suç patlaması ortaya çıkmakta ve mahkemeler artan dava dosyalarının ağırlığı altında ezilmektedirler. Toplumsal sorunlara salt bir iş adamı gözü ile bakan modelin uygulamaya aktarılmasıyla, ülke yöneticileri devlet adamı gibi değil ama; piyasayı gözeten işadamları gibi davranmakta bu durumda devlet yönetiminin ciddi yaralar almasına yolaçmaktadır. Piyasa mekanizmasının insafsız gelişimine terkedilen ülke ekonomisi işadamı gözü ile yönetilince gene yalnızca kazanç hedefleri öne çıkmakta, toplumun ve insanların gereksinmeleri arka planda kalmaktadır. Ekonomik düzenin işleyişindeki başıboşluk, salt toplum kesimleri arasındaki gelir dağılımı dengesizliğini ve işsizliği görülmemiş ölçülere çıkarmakla kalmıyor; bunlardan çok daha önemlisi toplumsal yapının temelini oluşturan yardımlaşma, dayanışma, birlikte çalışma, üretici emeğe saygı, tutumluluk, tüketimde ve görünüşte sadelik gibi geleneksel değer yargılarını hızla aşındırarak sosyal yapılarda deprem düzeyine varan sarsıntılara yol açabilmektedir.

Hızlı bir büyümeyi ulusal kalkınmadan vazgeçme uğruna öne alan ekonomik modeller, sınırlı ve azınlıkta kalan ellerde anamal birikimi yoluyla kimi toplum kesimlerini hak etmedikleri ya da üretiminde hiçbir gerçek katkılarının bulunmadığı kimi nimet ve olanaklardan yararlanmaya özendirmekte dolayısıyla avanta ekonomisini yasallaştırmaktadır. Emeksiz ve zahmetsiz kazanılan ekonomik birikimler toplumun diğer kesimlerinde de avanta ekonomisini hızla kışkırtmakta az zamanda ve az çaba ile zengin olma düşüncesinin ürünü olan köşeyi dönme hesapları yaygınlık kazanmaktadır. Ekonomik alanda bireyciliğin ve aşırı çıkarcılığın bencil bir yansıması olan avantacılık ve köşe dönücülük her türlü insanî değerleri ortadan kaldırarak insan hakları düşüncesini ve değerlerini geniş çapta yaralamaktadır. Toplumsal saygınlık ve prestij yalnızca paraya ve maddi değerlere bağlanınca avantacılık en geçerli davranış olarak öne çıkmaktadır. Kimse hakkı ile çalışarak, emeği ve alınteri ile para kazanmayı düşünmemekte, emeklerini ve alınterlerini ağır işlerde kullananlar yoksulluğa ve açlığa sürüklenirken avantacılık en geçerli meslek düzeyine çıkmaktadır. Fırsatçılığın ve çıkarcılığın her türlüsü serbest girişimcilik, özel sektör ve piyasa ekonomisi adı altında desteklenirken, toplumda bu doğrultuda yeni değerler sistemi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Yalnızca kazanç düşüncesiyle kendi ekonomik çıkarları ardında koşan, toplumuna ve çevresine karşı hiç bir sosyal sorumluluk duygusu taşımayan aşırı bencil bir insan tipinin egemen olduğu yeni bir top-

lum yapısı dış güdümlü ekonomik programlarla oluşturulmağa çalışılmaktadır. Hızla yıpranan eski değerler toplumsal yapıyı sarsarken giderek genişleyen bir ahlaksal çöküntü dış baskılara karşı direnebilme gücünü de ortadan kaldırmaktadır. Fırsat kollamak, kapmak ve kaçırmak, kapatmak ve ele geçirmek gibi insanlığın vahşi döneminden kalma değer yargıları yeniden öne çıkarken çıkarcı ve bencil özellikler taşıyan yeni bir toplum yapısı yaratılmaktadır. Belirli azınlıklar hiç bir katkıda bulunmadıkları ve haketmedikleri ekonomik değerlere sahip kılınırken bu değerleri yaratan kesimler kendi ürünlerinden ve onların gerçek maddi karşılıklarından yoksun bırakılarak sosyal ve ekonomik adaletsizlik resmen desteklenmektedir. Modernleşme görünümü altında toplumlara atılan bu kazıklar bilinç düzeyini yükselttikçe yeni yeni sorunlar gündeme gelmekte ve artan muhalefet baskı rejimleri ile bastırılmaktadır.

Fırsatçılık ve çıkarcılık serbest girişimcilik adına övülmekte, toplumda eskiden beri varolan geleneksel değer yargıları yıkılarak yerlerine «ekonomik gidişe uygun» yeni değer yargıları üretilmekte ve geçerli kılınmaktadır. Salt para kazanmak için çabalayan, bunun dışında hiçbir şey düşünmeyen insanlar yetiştirilmektedir. Tek amaç para kazanmak olunca bu amaç doğrultusunda her yol makyavelist de olsa geçerli ve yasal sayılmaktadır. Yeryüzünde egemen olan büyük güçlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda koşullanan ve onların hedeflerine koşut çalışmalar yapan insan tipi saygın bir yer kazanmaktadır. Birden ortalığı kaplayan ekonomik sistemin çıkarları doğrultusundaki yeni değer yargıları insanlığı ve toplumu derinlerden sarsmakta ve bir çok psikolojik ve sosyolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Toplumlar bir anlamda güdümlü ekonomik sistemin dayatması sonucunda derinden zelzeleler geçirmektedir. Böylesine karışık bir ortamda ne insan haklarından ne de insanlıktan söz edebilmek giderek güçleşmektedir. Fırsat kollamak ve kapmak, aşırmak ve malı götürmek gibi yeni değer yargıları üzerine kurulan sistem de bazı azınlık kesimler hiç de hak etmedikleri büyük zenginliklere kavuşurken, toplumun çoğunluğu gene haketmedikleri yoksulluğa sürüklenmektedirler. Bu bağlamda toplum kesimleri arasında karşılıklı işbirliği ve dayanışmaya, birlikte çalışmaya dayalı ve toplum yararını ön planda tutan izlencelerin yerine, bireysel girişimi, bireysel başarı ve kurtuluşu simgeleyen eylemler ön plana geçmektedir. Toplumda var olan tüm geleneksel dayanışma kurumlarını ve kurallarını dışlayan, halkın biraraya gelerek oluşturmağa çalıştığı dayanışma kuruluşlarını top-

lumsal yaşamdan silen yeni bir ekonomik model evrensel kapitalist sistemin çabaları ile öne çıkarılmak istenmektedir.

Yeniden yaratılan çarpık değerler dizgesi içinde, üretici emeğin ve alınteri ile çalışmanın değerleri örselenmekte, toplumsal işbölümü ve dayanışma temelinden sarsılmaktadır. Toplumsal gelişme sürecinin itici gücünü belirleyecek geniş bir yetenekler düzeni içinde, salt bireysel girişimcilik ve para kazanma yeteneğinin en ön plana çıkması diğer bütün alanlarda topluma hizmet sunan kişileri kendilerine ve toplumlarına yabancılaştırmakta, neredeyse tüm bu kesimleri akıl dışı davranan kişiler düzeyine düşürmektedir. Bu geniş kesimin kişileri giderek toplum içindeki konumlarını hızla yitirmekte ve statüleri büyük sarsıntılar geçirmektedir. Toplumsal işbölümünde vazgeçilmez yerlerinin olmasına karşılık gelirleri giderek düşürülen bu kesimler yaşam kavgasına ve emek kavgasına itilmekte, toplumun bu geniş kesimleri ekmek kavgası ile uğraşırken belirli azınlıklar köşeyi dönebilmektedirler. Toplumun her kesimine ve hizmetine ticaret anlayışı yerleşince, hizmetlerin ve çalışmaların tüm amacı para kazanmaya dönük olmakta ve işler zamanla gerçek rayından çıkmaktadır. Bütün bu gelişmelerden zararlı çıkan gene toplum olmakta ve para kazanma düşüncesi toplumsal hizmetleri yozlaşma sürecine sokmaktadır. Herşey para ve gelir ile ölçülünce toplum giderek tinsel bir yoksullaşma sürecine girmektedir. Egemen kesimler denetimleri altında bulundurdukları kitle iletişim araçları ile bu tür maddileşen değer yargılarını sürekli olarak kitlelere empoze etmekteler ve ekonomik sistemin çıkarları doğrultusunda yeni tip bir insanın yaratılması doğrultusunda yayınlarını sürdürmektedirler. Eğitim sistemi yeniden düzenlenmekte, gençler gelecekte daha çok para kazanabilecekleri alanları seçmek zorunda bırakılmaktadırlar. Herkesin kendi yeteneğine göre seçeceği alanlarda toplumuna daha çok faydalı olabilmesi şansı giderek ortadan kalmakta, yeni yetişen nesiller daha eğitim yıllarında para kazanma düşüncesiyle geleceğe doğru adımlarını atmaktadırlar. Yüksek öğrenim iş dünyasının istekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmekte, ekonomik yaşamın gereksinmesi olan kadrolar yüksek öğretim sistemince yetiştirilmektedir. Toplumsal dayanışma kurumlarının dışlandığı bir yapıda üretici çalışmalara yeterince değer verilmemekte, bencil ve çıkarcı bir toplum yapısı hızla kurulmakta, insanlıktan ve insan haklarından hiç söz edilmemekte, bunlardan söz edenlere bozguncu gözü ile bakılmaktadır. Değişen koşullar içinde insanlar yeni koşullara uyum gösterebilme kavgası vermekte, ayakta kalabilme çabası öne geçince dışa bağımlılaşmaya karşı direnme gücü kolayca kırılmaktadır.

Dünya çapında geçerli kılınmak istenen ekonomik sistem neyi istiyorsa bu sisteme bağlı olan ekonomik yapılar da onu yapmak zorunda kalmaktadırlar. O zaman ulusal ekonomilerin istekleri ve gereksinmeleri sürekli olarak ikinci planda kalmakta veya arka plana itilmekte ve uluslararası ekonomik sistemin isteklerine öncelik verilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı Carter'ın söylediği gibi «Sistem için önemli olan ekonomi ve ekonomik çıkarlardır» Politika arkadan gelmekte ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda biçimlenmektedir. Büyük devletlerin giderek devleşen endüstriyel üretimleri geniş pazarlara gereksinme yarattığından bu ülkelerin üretimlerini sürekli satabilmeleri siyasal girişimlerle sağlanmakta ekonomik çıkarlar ve pazar dengelerinde bir sarsılma olursa siyasal açıdan ağırlık konulmaktadır. Sistemin uluslararası örgütleri sürekli borçlandırma politikası ile diğer ülkeleri sisteme bağımlı bir düzeye getirmekte, sistemin kurucusu olan büyük devletler ise dünya sahnesinde tüm ağırlıklarını ekonomik sistemin çıkarları doğrultusunda koymaktadırlar.

Sisteme bağımlı duruma düşürülen ülkelerin ekonomileri, büyük devletlerin ve uluslararası örgütlerin baskıları ile sürekli olarak değişime uğratılmaktadır. Dış yardım ve borçlanma yoluna bir kez giren herhangi bir ülke bu örgütlerin ve büyük devletlerin baskılarından kurtulamamaktadır. Bu çıkmaza düşen ülkelerin kalkınmaları sürekli olarak engellenmekte, bu ülkelerin kendi çıkarlarına ekonomik atılımlar yapmasına izin verilmemektedir. Ulusal ekonomik kalkınmanın önde gelen koşulu olan yatırımdan ilk planda vazgeçilebilmektedir. Bir çok ülke elinde varolanla yetinmek zorunda bırakılmakta, var olan üretimi sınırlı tutulmakta ve bu üretimin satılması karşılığında dışarıdan sürekli mal almağa zorlanmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinin kısa zamanda kendi kalkınmalarını gerçekleştirmeleri ve kendi kendilerine yeterli bir düzeye gelebilmeleri ulusal çıkarları açısından önem taşımaktadır. Ne var ki, uluslararası ekonomik sistem buna hiç bir zaman izin vermemekte, bu ülkelerin ekonomik bağımsızlığını sağlayabilecek büyük ekonomik ve endüstriyel yatırımların yapılmasını önleme yollarını gündeme getirmektedir. Bir ülkenin kalkınması ulusal kaynaklar ve birikim doğrultusunda yatırıma bağlı bulunmaktadır. Kendi insanı için iş alanı yaratabilmek, kitlelerin yeterli gelirle yaşamlarının sürdürebilmelerini sağlamak, ekonomide ulusal boyutlarda gelişme sağlayabilmek ancak yatırımların artırılması ile olanaklıdır. Yatırımlarını artıramayan ülkeler hiç bir zaman endüstrileşme ve bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olabilme şansına erişemezler.

Tüccar bir ülke olarak kalırlar ve ekonomilerini ticarete dayandırırlar. Ticaretle yetinen ülkeler ise sürekli olarak dış kaynaklara ve mallara gereksinme duymaktalar ve belirli ekonomik merkezlerin yönlendirmesi ile birer pazar olarak kalmaktan kurtulamamaktadırlar. Yatırımları önlenen ve bu nedenle iş hacmi genişlemeyen ülkelerde işsizlik ve yoksulluk giderek artmakta ve beraberinde bir çok toplumsal sorunlar ile patlamalar getirmektedir. Ticaret yapabilmek için önce mal üretmek gerekmektedir. Bu nedenle, endüstrileşme için olduğu kadar ticaret için de yatırım ve üretimin arttırılması kesinlikle zorunludur. Ticaret için mal üretilmezse o zaman sürekli olarak mal almak zorunda kalınır. Batı sisteminin üyesi olan ülkeler dışında kalanlar sürekli olarak böylesine bir tehlike ile karşı karşıyadırlar. Sürekli mal alan ve bu mallar karşılığında yeterli mal üretemediği için dışsatım yapamayan ülkeler zamanla yoksullaşmakta ve giderek daha çok dışa bağımlı bir hale gelmektedirler. Yatırımsızlık ülkeleri daha çok dışa bağımlı bir düzeye düşürmekte ve bu ülkeler büyük ekonomilerin pazarları olmaktan kurtulamamaktadırlar. Ekonominin kalkınması öncelikle üretim ve yatırım üzerine kurulur. Yatırım yapmadan mal üretmeden dışsatımın artırılması ve döviz girdisinin yükseltilmesi olanaksızdır. Bu tür düşünceler ancak bir ülkeyi kendine bağımlı bir duruma düşürmek isteyen büyük ekonomilerin işine yarar. Dünya ülkelerini yatırımsızlığa mahkum eden pazar ekonomileri uygulamaları insanlığın olduğu kadar insan haklarının da karşıtı bir durum yaratmakta, kitleleri yoksulluğa sürükleyerek insan haklarını yaralamaktadır.

Yatırımın amacı üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek, kitlelere iş alanları yaratmak ve dolayısıyla toplumsal refahın artışını sağlamaktır. Büyük ekonomiler büyük üretimlerin düzenidir. Ekonomik alanda büyümek ve öne geçebilmek için öncelikle üretimin artırılması gerekmektedir. Üretimini artıramayan bir ekonomi ne yaparsa yapsın gelişme olanağından yoksun kalacaktır. Üretime yönelmeyen yatırımlar da bir toplum için lükstür. Ancak belirli bir refah düzeyinden sonra üretime yönelmeyen yatırımlar sözkonusu olabilir. Gelişme sürecindeki ülkeler için ise böyle bir durum kesinlikle sözkonusu olamaz. Ekonomik kalkınma açısından sektörlerde yapılacak öncelikli planlamalar ile yatırımlar yönlendirilmeli öncelik altyapıya ve temel endüstri alanlarına verilmeli ve yatırım için ayrılan kaynaklar bu alanlara seferber edilmelidir. Kalkınmada önceliğin yatırımda olduğu hiç bir zaman unutulmamalı ve ekonomik planlar buna göre hazırlanmalı, programlar bu doğrultuda

belirlenmelidir. Ülkenin üretim gücünü arttıran bir öncelikli yatırım programını esas alan bir planlama modeli ulusal kalkınmanın temel yoludur. Ülkenin kendi birikim gücü ve sağlanabilecek dış kaynakların temel alanlara yönelen yatırımlardan başka alanlara harcanması halinde, gerçek mal ve hizmet üretimi olmayacağından gerçek anlamda bir kalkınma olamıyacaktır. Yatırımsız bir kalkınma dünyanın hiç bir yerinde görülmemiştir. Yatırıma öncelik vermeden gelişme ve ilerlemeden sözedenler ancak belirli ve sınırlı bir oranda büyüme sağlayabilirler ama hiç bir zaman kalkınmayı başarabilmeleri sözkonusu değildir.

Uluslararası ekonomik sistemin istekleri doğrultusunda bazan belirli ülkelerde ekonomik istikrar programları uygulamaya getirilmektedir. Ekonomide istikrar sağlanması uğruna öncelikle yatırımlardan vazgeçilmektedir. Kısa dönemli istikrar programları bazan ekonomik bunalımlara karşı yararlı olabilmekte fakat uzun sürdürülenler ise giderek kalıcı ekonomik model olarak ortaya çıkmakta ve ulusal birikimlerin kalkınmaya yönelen yatırımlarını önlemektedir. Bir ülke ekonomisinin uzun dönemli gelişmesi açısından gündeme getirilen ekonomik istikrar programlarının tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi ve ekonomik atılımların buna göre yapılması gerekmektedir. Eğer istikrar programları bir ülkenin ulusal yatırımlarını artırmıyorsa o zaman bu programların ülkenin ekonomik kalkınması açısından hiç bir yarar sağlamadığı açıkca söylenebilir (6). Ekonomi politikalarının nasıl olması gerektiği sorusu toplum kesimlerine göre farklı yanıtlanabilir. Ulusal kaynakların nasıl kullanılması gerektiği ulusal çıkarlar doğrultusunda saptanmalıdır. Başka düşünceler araya girerse o zaman beklenen yarar kalkınma açısından sağlanamaz. Bir ekonomi politikasının uzun dönemli gelişme açısından başarı ölçütü onun üretim olanaklarının genişletilmesine olan net katkısıdır. Ekonomi bilimi, toplumun üretim olanaklarının genişletilmesini ya da sermaye birikimi sürecine katkılarını ekonomi politikalarının değerlendirilmesinde ölçü olarak ele alır. Hangi üretim olanaklarının ne ölçüde artırıldığı burada ana sorundur. Üretim olanaklarının genişletilmesi, gelişme gelişme sürecindeki bir ekonomide «olmazsa olmaz» bir özellik taşır. Bir toplumsal yapı veya ulusal devlet varlığını sürdürebilmek için üretim olanaklarını genişletmek zorundadır. Ekonomik açıdan gelişmişlik bir üretim düzeyi sorunudur. Yatırımlar sonucunda artırılacak olan üretim olanakları ile bireylerin üretim sürecine katılmaları ve dolayısıyla işsizliğin azaltılması sağlanabilir. Toplumsal yaşamın varlık nedeni olan, bireylerin yeteneklerine göre üretime ka-

tılmaları ancak bu yoldan sağlanabilir. Yatırımların durdurulması veya sınırlanması kesinlikle üretimde düşüş, kapasite daralması ve beraberinde işsizlik getirir. İşsizlik ve beraberinde gelen yoksulluğun ise kitleleri büyük sıkıntılara sürükleyeceği ve doğal haklarından yararlanmalarını önleyeceği, toplumsal alanda ekonomik sorunları ön plana çıkararak insan hakları gibi temel sorunları arka plana iteceği kesindir. Açlıktan ve yoksulluktan kurtulma savaşı verecek olan kitlelerin insan haklarını düşünme zamanları olamıyacağı açıktır.

Bir toplumda insanların refah içinde olabilmeleri devletin uygulayacağı ekonomik politikalara ve programlara yakından bağlıdır. Devlet kamu yatırımları aracılığı ile kitlelere iş olanağı yaratmak zorundadır. Bu devletin ve hükümetlerin önde gelen görevidir. Özel sektör için ise az yatırımla çok kazanç birinci amaç olduğu için, özel sektör yatırımlarında iş ve istihdam olanağı yaratmak geri planda kalmaktadır. Nitekim özel sektör yatırımlarının olabildiğince az işçi çalıştırmaya dönük olduğu zaman içinde görülmüştür. Son zamanlarda gelişen teknoloji ve bununla beraber gelen otomasyon sistemleri özel yatırım alanlarında işçi ve çalışan sayısını iyice kısıtlamaktadır. İnsanın insanca yaşayabilmesi için önde gelen koşul olan iş sahibi olmak ve insanca yaşayabileceği bir gelire sahip olmak bu durumda fazlasıyla yara almaktadır. Her vatandaşına iş sağlayamayan, insanca yaşayabileceği bir gelir kazanabileceği çalışma ortamı yaratamayan devletler insan hakları açısından üzerlerine düşen ekonomik görevleri yerine getirmiyorlar demektir. Bu açılardan yatırımların toplumun çıkarları doğrultusunda sürdürülmesinde sayısız yarar bulunmaktadır. Yatırımlar dan kısıntı yapmamak koşulu ile ekonomik istikrar programları uygulanabilir. Eğer kısıntı yapılırsa veya durdurulursa, ortaya çıkacak işgücü fazlaları ve işsizlik sorunları ile insan haklarının sarsılacağı ve giderek gerileyeceği açıktır. İşsizliğin artması, yoksulluğun hızlanması kitlelerde bir çok tepkilere yolaçabilir ve bunun sonucunda demokrasiye ara verme eğilimleri bazı otoriter merkezlerde gündeme gelebilir. Bu durumda da gene en başta insan hakları yara alacaktır. Çünkü kitlelerin tepkilerini bastırmak üzere gelecek olan otoriter baskı rejimleri gene önceliği insan hak ve özgürlüklerinin sınırlanmasına ve kısıtlanmasına verecektir. Yeryüzünde görülen bu tür otoriter ara rejimlerin ekonominin belirli merkezlerin istekleri doğrultusunda gelişmesini sağladığı ve bunun içinde kitlelerde doğan demokratik tepkileri bastırdığı, dolayısıyla insan hak ve özgürlüklerini olabildiğince uzun bir süre ortadan kal-

dırdığı artık iyice ortaya çıkmıştır. İnsan hak ve özgürlüklerinin varlığı ve yaşaması demokratik rejimler ile doğrudan bağlantılıdır.

İşsizlik ve yoksulluk yaratan yatırımların kısıtlanmasını gündeme getiren istikrar programları bir anlamda negatif bir ekonomik büyüme yaratmaktadırlar. İstikrar programları ile sağlanan ekonomik gelişmeler, bir toplumun topyekûn kalkınmasına yönelik değil, dış ekonomik ilişkiler çerçevesinde görünüşte büyümeğe yöneliktir. İç tüketimin kısılması ile dış satımın artırılması çabaları beraberinde iç piyasada pahalılık getirmekte ve kitleler giderek artan yaşam pahalılığı çerçevesinde büyük sıkıntılara sürüklenmektedirler. Temel gıda ve gereksinme maddelerini bile alamaz düzeye düşen kitlelerin insanca yaşayabildiklerini söyleyebilmek son derece zordur. İç talebin kısılması uğruna sürdürülen sürekli zam politikası, yüksek faiz uygulamaları kitlelerdeki yoksulluğu ve açlığı artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Görünüşte artırılan dışsatım bir üretim artışı patlamasına dayanmadığı için ekonomiye katkıda yetersiz kalmakta ve böylece istikrar programları sonucunda ulusal ekonomik kalkınma değil ama görünüşte sınırlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilmektedir ki, bunada olumsuz ekonomik büyüme denmektedir. Bu tür olumsuz ekonomi büyüme programları dışsatıma bağlı olduğu için daha çok uluslararası ekonomik sistemin yararına sonuçlar sağlamakta, ulusal ekonominin istekleri geri planda kalmaktadır. Bir toplumun ulusal çıkarlarına öncelik vermeyen olumsuz büyüme programları da tıpkı ekonomik istikrar programları gibi ulusal kalkınma ve ekonomik gelişme açısından pek bir yarar sağlamamakta, elle tutulur bir sonuç vermemektedir. Özellikle büyük devletler ve uluslararası ekonomik kuruluşların baskıları ile gelişmekte olan ülkelerde gündeme gelen bu tür programlar, bu tür ülkeleri sisteme giderek daha fazla bağımlı kılmakta, ve bu ülkelerin gerçek anlamda ekonomik kalkınmalarını geciktirmekte veya uzun bir süre sonraya ertelemektedir. Uluslararası ekonomik sistemin büyük merkezlerin çıkarları ve denetimlerinde gelişebilmesi için ve bu sistemin varlığını sürdürebilmesi için her türlü siyasal baskı ve güdüm uygulanabilmektedir.

Yeterli bir düzenlemeden yoksun kalan istikrar programlarında iç talebin kısıtlanması her zaman dışsatımı artırmamıştır. Dışsatımın artabilmesi içinde üretimin artırılması ve kaliteli bir noktaya getirilmesi gerekmektedir. Eğer üretimi artıracak veya daha kaliteli bir düzeye çıkaracak gerekli yatırımlar yapılmazsa o zaman dışsatımı artırmanın hiç bir anlamı yoktur. Çünkü dışarıya satacak fazla malı olmayan ve dış pazarlarda diğer mallarla rekabet edebile-

cek kalitede mal üretemeyen ülkelerin dışsatımı artırarak zenginleşmelerini beklemek büyük bir düştür. Bu düşün aşılabilmesi için de ilk yapılacak iş yatırımların artırılması ve üretimin kalitesinin yükseltilerek geliştirilmesidir. Gerçek anlamda kalkınmaya yönelecek ekonomik programlar iç talebi düşürürken diğer yandan da dışsatımın sağlıklı ve verimli biçimde artabilmesi için altyapıya yönelik önlemler almak zorundadır. Altyapıda önemli ve köklü değişimler getirmeyen istikrar programları geçici kalmağa ve kısa zamanda yozlaşarak ekonomiyi eskisinden daha kötü bir noktaya getireceği çeşitli denemelerden sonra anlaşılmıştır. İç ve dış kaynaklar yatırım için seferber edileceğine başka seçenekler için kullanılırsa sonuçta gene ekonomik kalkınmadan sözedebilmek güçleşmektedir. Ekonomik kalkınmaya gerçek boyutlarda yönelmeyen programlar ise her zaman için kaynak israfına yolaçabilmekte, toplumları kalkınma yolunda yaya bırakabilmektedir.

İstikrar programları ekonomik büyüme için dışsatıma ağırlık verdikleri zaman toplumun çeşitli kesimlerini yoksullaşma tehlikesi ile başbaşa bırakmaktadırlar. Ulusal kaynaklar ve birikimlerin dışsatıma yönlendirilmeleri yatırımları kıstığı gibi, hükümetlerin toplum için çeşitli alanlarda yapabileceği çeşitli harcamaları da düşürmektedir. Devlet giderek sosyal devlet olmaktan uzaklaşmakta, toplumun sağlıklı gelişebilmesi için gerekli olan çeşitli sosyal harcamalar ve desteklerden vazgeçilmektedir. Sağlık hizmetleri ve benzeri sosyal hizmetler paralı bir düzene sokulmakta devletin bu alanlarda devletlere yaptığı ücretsiz yardımlardan vazgeçilmektedir. Uluslararası kuruluşların öğütleri çerçevesinde sosyal programlardan vazgeçilmekte, ekonominin küçültülerek dışsatımın artırılması için çaba sarfedilmektedir (7). Dışsatım uğruna ekonominin küçültülmesinden halk kitleleri çok büyük zararlar görmekteler, devlet bütçesinden bu kitlelerin gereksinmeleri için yapılan tahsisler kaldırılmaktadır. Böylece devletin koruyucu şemsiye dışına itilen kitleler, ekonomik gelişme doğrultusunda vahşileşen kapitalizmin pençeleri altına bırakılmaktadırlar. Daha çok kazanç için her türlü girişimi geçerli sayan zihniyet ekonomi ve toplumda egemen olunca bu kez insanlar artık büyük makinanın birer dişlisi durumuna düşürülmekte insanlıklarından uzaklaştırılmaktadırlar. Küçültülen ekonomide işsizlik ve açlığın artması bir yana çalışan kitlelerde tıpkı makina dişlisi gibi mekanik birer parça olarak görülmekte, bu insanların insanca gereksinimleri olabileceği hiç bir zaman hatırlanmak istenmemekte, kitlelere insanca yaşam sağlayabilecek sosyal ve yönetsel uygulamalardan tümüyle vazgeçilebilmek-

tedir. Geleceğin insanını yetiştirmeğe yönelik eğitim harcamaları bile bu uğurda kısılabilmekte, bu kısıtlamalardan sonra elde edilen fonlar dışsatım için seferber edilmektedir. Sistemin istekleri doğrultusunda geliştirilen dış ticaret zamanla gelişmekte olan ülkeleri yoksullaşma sürecine itmiştir. Dış ticarete dayalı olan bir ekonomi hiç bir zaman bir ülkenin veya toplumun kalkınmasını sağlamamakta aksine ticaret ile uğraşan kesimleri aşırı biçimde zenginleştirirken toplumun büyük kesimini yoksulluk çukuruna doğru itmektedir. Dış borçlar ile sisteme bağlanan ekonomilerde, dışsatım gelirlerinin tümü dış borç ödemeye tahsis edilince döviz gelirlerinin kalkınmaya katkıda bulunabilmesi şansı yokedilmektedir. Bu nedenle ancak döviz gelirlerinin küçük bir yüzdesinin dış borç ödemeye ayırılmasıyla kalkınma yoluna devredebilmek bu gibi ülkeler için olanaklıdır. Dış borçlanma gelişmekte olan ülkeler için günümüzde içinden çıkılamıyacak bir batak durumuna gelmiştir. Bu nedenle üçüncü dünyanın gelişmekte olan ülkeleri yavaş yavaş batı sisteminin dış borçlandırma düzenine karşı ayaklanmakta ve daha ulusal ekonomik programlar ve sisteme karşı dayanışma yöntemleri aramaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerin dışsatım örnekleri gelişmekte olan ülkelere cazip sistemler olarak sunulmakta ve bunun için yollar önerilmektedir. Günümüzün gelişmiş ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeleri ayrı ayrı konumlara sahip bulunmaktadırlar. Gelişmişler gelişmekte olanlar aralarında varolan uçurumu koruyabilmek için her türlü üstünlüklerini çeşitli yollardan kullanmaktalar, gelişmekte olan ülkelerin kendi düzeylerine gelebilmelerini önlemek veya en azından geciktirmek için ellerinden gelen tüm girişimleri yapmaktadırlar. Kendi gelişmişliklerinin diğerlerinin az gelişmişliğine borçlu olan gelişmişler bugünün kendi çıkarlarına varolan düzenlerini koruyabilmek için her türlü önlemi almakta ve bu doğrultuda tüm ekonomik ve siyasal silahlarını kullanmaktadırlar. Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler bu açıdan gelişmişlerin tam bir kıskacı içine sürüklenmişlerdir. Bu kıskacın yarılabilmesi günümüz koşullarında çok zor görülmektedir, çünkü gelişmişler ellerinde varolan tüm üstünlükleri teknolojinin en yeni verileri ile beraber uygulama alanına getirmişlerdir. Uluslararası sistemin ekonomik kıskacı içinde bunalan ülkeler yeni bir çıkış yolu ararken biraraya gelmeyi ve bir dayanışma düzeni içine girmeyi denemişlerdir. Ne var ki, gelişmekte olan ülkelerin bu tür arayışları sistem tarafından sürekli olarak engellenmiş ve çıkmaza sokulmuştur. Bu tür arayışlara giren ulusal yönetimler ekonomik dar boğazlara mahkum edilmişler ve yerleri-

ne alternatif yönetimler hazırlanarak düşürülmüşlerdir. Sistemin egemeni olan batı ülkeleri gelişmekte olan ülkelerin kendileri gibi olmalarına izin vermemekte, bu gibi ülkeleri sisteme daha fazla bağımlı kılarak denetimleri altında tutmaktadırlar.

Zengin batı ülkeleri gibi olabilmek için kesinlikle batıdan bağımsız olmak gerekmektedir. Çünkü bu ülkeler kendi sistemlerine bağımlı olan ülkelerin kendileri gibi olmasına kesinlikle izin vermemektedirler. Gelişmekte olan ülkelere efendilik yapma hevesinde olan bu ülkeler değişen koşullarda eskiden beri alışık oldukları sömürgecilik yöntemlerini uygulamak ve gelişmekte olan ülkelere köle işlemi yapmak çabası içindedirler. Günümüzün zenginleşmiş batı uygarlığının temelinde beşyüzyıllık sömürgecilik yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin uyanmaları ve bağımsız bir yapıya sahip olmak istemelerine sistem kesinlikle izin vermemektedir. Kendi kurdukları uluslararası ekonomik kuruluşlar ile kendilerine bağımlı uluslararası ekonomik sistemi yürüten bu ülkeler dış borçlandırma ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını sürekli olarak denetim altında tutmakta ve bu girişimleri geciktirerek kendi üstünlüklerini her yönden korumaktadırlar. İnsan haklarının dünya şampiyonluğunu yapan bu gibi ileri ülkeler gelişmekte olan ülkelerin kendi ekonomik sistemlerine bağımlı kalabilmesi için gerekirse insan haklarından fedakârlık yapabilmekte ve en azılı insan hakları düşmanı katı ve otoriter siyasal rejimleri bile destekleyebilmektedirler. Son dönemler bu açıdan bir çok önemli örnekler ile doludur. Şili'den Güney Afrika'ya kadar çeşitli ülkelerde insan haklarını ezen ve ortadan kaldıran siyasal rejimler sırf ekonomik çıkarlar uğruna uluslararası ekonomik sistemin zengin ve ileri ülkelerince desteklenebilmekte, bu gibi ülkelerin yeraltı zenginliklerine bu ülkelerin insanlarından daha fazla değer verilmektedir. İşlerine geldiği noktada ekonomik çıkarlar öne sürülmekte, işlerine geldiği noktada ise insan hakları siyasal sorun olarak gündeme getirilerek gelişmekte olan ülkelerin kıskaçtan yakalarını sıyırabilmeleri önlenmektedir. Özellikle sisteme bağımlı ülkelerde insan hakları hiç bir zaman sorun yapılmamakta ne var ki sistemin egemenliğinden birazcık kendini kurtararak az çok bağımsız bir yol izlemeğe çalışan ülkelerde ise insan hakları çok büyük bir sorun olarak gündeme getirilerek bu gibi ülkelerin uluslararası alanda prestij yitirmelerine yol açılmakta ve bağımsız yolda ilerleyebilmeleri açısından hareket serbestlikleri sınırlanmaktadır. Son dönemlerin çeşitli gelişmeleri gelişmekte olan ülkeleri hem ekonomi hem de insan hakları açısından daha çok bilinçlendirmeli ve kararlı bir tutuma yöneltmelidir.

## B — DIŞ VE İÇ GÜDÜM

İkinci dünya savaşından sonra sömürge imparatorlukları dağılmağa başladı ve bir çok üçüncü dünya ülkesi siyasal açıdan bağımsızlıklarını kazandılar. Ne var ki siyasal açıdan bağımsızlık kazanmak bu ülkeler için gerçek anlamda ve tam bir bağımsızlık sağlayamamış, aksine giderek artan biçimde ekonomik bağımlılık süreci gündeme gelmiştir. Sömürge yönetimlerinin yarattığı boşluk dışa bağımlı yönetimlerce doldurulmuş ve ekonomik ilişkiler bu gibi gelişmekte olan ülkelerin gelecekleri için belirleyici ana etken olmuştur. Eskiden siyasal bağımlılık çerçevesinde yürütülen ekonomik ilişkiler yeni dönemde değişen koşullara göre başka bir bağımlılık düzenine kavuşturulmuştur. Uluslararası ekonomik örgütler yeniden kurulmuş ve geliştirilerek dünya çapında söz sahibi bir düzeye getirilmişlerdir. Kısacası siyasal emperyalizm yeni dönemde ekonomik emperyalizm olarak sürdürülmüştür.

Sömürgeci devletler kendi sınırlarına çekilirken, eski sömürgelerinde ya kendilerine bağımlı yönetimler bırakıyorlar ya da bu ülkelerle uzun dönemli ekonomik anlaşmalar yaparak bu ülkelerin doğal zenginliklerine yeni düzende de el koyuyorlardı. Savaşın büyük galibi Amerika Birleşik Devletlerinin öncülüğünde batılı devletler kısa zamanda toparlanıyorlar ve on yıllık bir zaman içinde batı sistemi endüstri patlamasını gerçekleştirerek dünyada yeni bir ekonomik üstünlük kuruyordu. İmzalanan anlaşmalarla yeni ekonomik düzenin temelleri atılıyor ve bu düzen uluslararası kuruluşların yönetimine bırakılıyordu. Düzenlenen çeşitli evrensel konferanslarla yeni ekonomik düzenin temelleri atıldı ve bunlar dünya uluslarına benimsettirildi. Batı sistemi kendi içinde demokratik gelişimini ekonomik atılımlarla desteklerken, gelişmekte olan ülkelere kendi gelişimine yarayacak önerilerde bulunuyor ve bu ulusları yeniden geleceğine itiyordu. Bütün dünyaya demokrasiyi ve ekonomik liberalizmi öneren batı sistemi aslında kendi içinde bütünüyle bir zenginler yönetimi kuruyordu. Batı sisteminin bütünüyle ortaya çıkması saklanan ikinci bir yüzü vardı ve bu da zenginler yönetimiydi. Sistem bütünüyle buna dayanıyor ve sistemle işbirliği yapanlar bu işbirliğinin derecesine göre sistemden pay alıyorlardı. Asıl olan zenginlikti ve bu da üçüncü dünya ülkelerinin doğal zenginliklerine el konulmasıyla ve gene bu ülkelerin sistemin pazarı biçimine dönüştürülmesiyle oluşturuluyor ve zaman içinde geliştiriliyordu. Siyasal olarak insan haklarına dayalı çağdaş ve gelişmiş bir demokrasi olarak bütün insanlığa empoze edilen bu sistemin temelinde gene bir zenginler yararına çalışan ekonomik üstünlük düzeni yatıyordu. Bu

da batının gözlerden saklanan ikinci yüzünü oluşturuyordu (8). İki yüzlü bir sisteme oturan batı düzeni siyasal olarak çok gelişmiş ve insan haklarına dayalı bir demokrasiye sahip olduğunu ileri sürerek üstünlüğünü ve gelişmişliğini savunurken aslında temelde yüzyıllardır sürdürdüğü ilkel ve baskıcı yöntemlerle gizli sömürgeciliğini koruyor ve sürdürüyordu. Batı sistemi böylesine bir ikili yapıya sahipti ve işlemesi çifte standartlara oturuyordu. Sistem kendi işine gelen noktada insan haklarını ve çağdaş demokrasiyi öne sürüyor, işine geldiği yerde ise ekonomik çıkarlarını sözkonusu ederek eski sömürge düzenini sürdürmek için her türlü yolu makyavelist yöntemlerle deniyordu. Ekonomik haklarına ve bağımsızlığına sahip çıkmak isteyen ülkelerde iç karışıklık çıkartmaktan, ayaklanma düzenlemelerine, ülkeler arasında sürekli savaşlar çıkartmaktan askeri müdahalelere, darbe organizasyonlarından işgallere, teknolojik üstünlük kullanımından ekonomik ambargolara, bölücülük hareketlerini desteklemekten benzeri birçok siyasal senaryolara kadar çok çeşitli siyasal girişimler ekonomik çıkar düzenlerinin korunabilmesi için geliştirilerek kullanılmaktadır. Kendi çıkarlarını ulusal düzeyde korumak isteyen tüm üçüncü dünya ve azgelişmiş ülkeler böylesine bir cendereden kurtulabilmenin savaşını vermektedirler. Sistem bütün mekanizmalarıyla bu çıkar düzenini korumak için çalışmaktadır.

Uluslararası ekonomik örgütler sistemin birer parçası olarak çalışmakta ve dış borç düzenine bağlanmış bulunan ülkelere sistemin istekleri doğrultusunda ekonomik yollar ve yöntemler önermektedir. Sistem ülkeleri kendi toplumlarındaki gelişmiş insan haklarını ve demokrasiyi, yüzyıllar süren sömürgeci yöntemlerin getirdiği zenginlik ile en üst noktaya getirirlerken, gelişmekte olan ülkeler dış borç tuzağına sürüklenmekte ve giderek böylesine bir cendere içinde gelişmişlere oranla daha da geri de kalmaktadırlar. Dış borç ve ekonomik yardımlarla gelişmekte olan ülkelere sanki kalkınıyorlarmış gibi bir görünüm verilmekte fakat zamanla gelişmişler ile gelişmekte olanlar arasındaki uçurum çok daha fazla açılmaktadır. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin hiç bir temel endüstri ve altyapı yatırımlarını desteklememekte, bunların daha çok yan alanlarda yatırımlara yönelmelerini destekleyerek sürekli kendi sistemlerine bağımlı kalmalarını sağlamaya çalışmaktadır. «Bölgenin manavı, kasabı, bakkalı olun» gibi öneriler, gene turizm eğlence endüstrisi gibi yatırımlar bu gibi ülkelerin sürekli olarak batı sistemine bağlı yan ülkeler olarak kalmalarını sağlamağa yöneliktir. Kendi altyapısına yönelen ve temel endüstriye yatırım yapan

yönetimler ise kısa zamanda ekonomik darboğazlara sürüklenerek düşme noktasına getirilmekte, diğer başka mekanizmalar devreye sokularak bu gibi yönetimleri işbaşından indiren darbeler veya siyasal çözümler gündeme getirilmektedir.

İkinci dünya savaşı sonrasında kurulan yeni bloklararası denge de gelişmekte olan ülkeleri blokların şemsiyesinin altına doğru sürüklemiştir. İki blok da yeryüzünde egemenlik alanlarını genişletebilmek için üçüncü dünyanın azgelişmiş ülkeleri düzeyinde etkinlik sağlama savaşımına girmişler ve bu gibi ülkelerin yönetimlerini kendilerine bağımlı duruma getirmenin yollarını araştırmışlardır. Bloklar içinde yerini alan ülkeler doğrudan doğruya blok merkezlerinden yönetilmiş, bu gibi ülkelerin doğal kaynakları blokların gereksinmeleri doğrultusunda kullanılmış, doğal kaynakların ve birikimlerin bulunduğu ülkeler her zaman için kendi ulusal çıkarları doğrultusunda ekonomik atılımlar yapamamışlardır. Bu durum da gelişmekte olan ülkelerin ekonomik açıdan hak ve çıkarlarının yitirilmesine ekonomik atılımların siyasal demokrasinin ve insan haklarının gerçekleştirilmesi için kullanılamamasına yol açmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin açlık ve yoksulluktan kurtulamamasının temelinde kendi ekonomik geleceklerini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bağımsızca kuramamalarının çok büyük rolü bulunmaktadır.

Bloklar ve evrensel ekonomik sistemin kendilerini böylesine büyük bir çıkmaza sürüklediğini gören azgelişmiş ve üçüncü dünyanın önde gelen ülkeleri yirminci yüzyılın ikinci yarısında biraraya gelerek yeni bir ekonomik düzenin oluşturulması ve bunun tüm ulusların hak ve çıkarlarının eşitliğine dayanması biçimindeki girişimleri gündeme gelmiştir. Bu ülkeler zaman zaman kendi aralarında uluslararası konferanslar düzenleyerek blokların ve zengin ülkelerin ekonomik üstünlüğüne karşı kendi hak ve çıkarlarının savunmasını yapabilecek yeni bir örgütlenmenin arayışı ve hazırlayıcısı durumunda olmuşlardır. Ne var ki, bloklar ve zengin ülkeler bu gibi ülkelerin beraberliğini kısa zamanda bozmak için çeşitli yöntemleri denemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Din farklılıkları bölgesel sorunlar, siyasal konular sürekli olarak bu ülkeler arasında çekişme yaratıcı biçimde siyasal gündeme getirilmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bağımsız biçimde kendi çıkarları için evrensel düzeyde örgütlenmeleri engellenmiştir. Bu hareketin başını çeken devlet adamlarının başlarına yeni işler açılmış, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik bağımsızlık hareketi öndersiz bırakılmış, söz dinlemeyen liderlere cezalar verilmiş ve bu hareketin sesi ve soluğu daha başlangıcında kesilmiştir.

Ulusal kurtuluşumuzun önderi Mustafa Kemal'in daha bu yüzyılın başlarında söylediği, üçüncü dünya uluslarının uyanışı, çeşitli engellemeler yüzünden tam anlamıyla gerçekleşememiş, savaş sonrası bloklaşma ve yeni kurulan ekonomik sistem ile bu uyanış belirli noktalarda bastırılmıştır. Şimdilerde ise artık teknolojik üstünlüğün en son verileri ile eski egemenlik düzeni pekiştirilerek geliştirilmekte, gelişme ve kalkınma çabaları sınırlı çizgilerde tutularak gelişmişlerle olan aradaki uçurum korunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve gelişme hakları ellerinden alındığı gibi, bu ülkelerin hakları da insanca uygarlığın nimetlerinden yararlanarak yaşama hakkına bir türlü sahip olamamaktadırlar. Üçüncü dünya ülkelerinin halkları ve insanları bırakınız çağdaş düzeydeki insan haklarından yararlanabilmeyi, daha temel insan haklarından bile habersiz bir alt düzeyde yaşam kavgası vermektedirler. Zengin ülkeler bu durumda işlerine geldiği gibi insan haklarını yoksul ülkelere karşı siyasal bir koz olarak kullanabilmekte, ortaya çıkan siyasal ve ekonomik sorunlar da bu ülkelere belirli politikaların empoze edilmesinde gerekçe olarak kullanabilmektedir. Siyasal ve ekonomik baskılarla gelişmeleri engellenen ve bu nedenle belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşamayan bu gibi ülkeler «bir de neden gelişmedin ve insan haklarını tanımadın» diye bu engellemeyi yapan zengin ülkeler tarafından suçlanmaktadırlar. Gelişmeyi engelleyen bu zengin ülkeler bu seferde neden geri kaldın diye suçlayarak üste çıkmanın yollarını kolayca bulabilmekte ve kendi politikaları doğrultusunda bunu kullanabilmektedirler.

Bloklaşma ve beraberinde getirdiği yeni ekonomik düzenden Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri bile rahatsız olmuşlar ve kendi aralarında birleşerek bir ortak pazar oluşturmanın yoluna gitmişlerdir. Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin bile rahatsız olması gelişmekte olan ülkeler için ne derece büyük baskıların bulunduğunun açık bir göstergesidir. Avrupa ülkeleri gelişmeler karşısında yalnızca ekonomik birleşmenin yeterli olmadığını anlayarak siyasal açıdan da birleşmenin yollarını aramaktalar ve bu yolda adımlar atmaktadırlar. Uluslararası ekonomik düzen bu gelişmiş ülkeleri bile rahatsız etmiştir. Tek yanlı işleyen mekanizmalar karşısında bütün ülkeler kendi geleceklerinin kuşkusu içine sürüklenmişlerdir. Artık büyük bir ekonomik savaş başlamıştır. Giderek gelişen kitle iletişim araçları ile bütün dünya gelişmişliği tanımıştır. Gelişmiş ülke olmak için büyük bir yarış vardır. Böylesine bir yarışta ön planda yer alabilmenin kavgasını artık en yoksul ülkeler bile zamanımızda vermektedirler. Ne var ki uluslararası ekonomik düze-

nin getirdiği kurallar ve bu düzenin örgütlerinin sürdürdüğü güdüm politikaları gelişme çabalarının yeterince istenen hedeflere varmasını önlemektedir. Gelişmişler hâlâ gelişmişliklerini koruyabilmek için azgelişmişlerin varlığından yanadırlar. Gelişmiş ülkelerin patronajı ve onların egemenliği hem uluslararası ekonomik düzen için belirleyici olmakta hem de bu düzenin yürütücüsü olan örgütler için yönlendirici bir etkinlik sağlamaktadır. Bu düzenin işleyişinin temelinde büyük bir güdüm yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişme çabalarının güdüm altında tutulması, onların ekonomik kaynaklarının ve birikimlerinin böylesine bir güdüm ile sistemin çıkarları doğrultusunda değerlendirilmesi günümüzün en çok rahatsızlık yaratan konularından birisidir. Güdümleyici girişimler üçüncü dünya ülkelerinin gelişme çabalarını rasyonellikten uzaklaştırmakta ve ekonomi biliminin genel doğrularını bu ülkelerin uygulamalarından uzaklaştırmaktadır. Ekonomi politikaları bilimsellik dışında dış örgütlerin ve merkezlerin güdümlerine ve bu doğrultudaki önerilerine kayarsa gelişme ve kalkınma çabalarının da hedefi şaşırır. Nitekim zamanımıza kadar görülen bir çok örnek bu durumu doğrulamaktadır. Kendi kendine gelişerek, zenginler kulübünün üyesi olan ve gelişmişlik çizgisini aşabilen bir tek üçüncü dünya ülkesi yoktur. Sistem bazılarında bazı alanların gelişmesine tek tek izin vermekte ama hiç bir ülkenin topyekûn kalkınarak bağımsız bir gelişmişlik çizgisine gelmesine izin vermemektedir. Kiminde turizm, kiminde tarım, kiminde teknoloji gelişebilir ama hiçbirinde hepsi gelişemez. En önemlisi, temel ve ağır endüstrinin bu ülkelerde bağımsız biçimde gelişmesi önlenir.

İkinci dünya savaşının getirdiği ekonomik yıkımlar, azgelişmiş ülkeleri kendiliğinden bir güdüme sürüklemiştir. Savaş nedeniyle uluslararası ilişkilerin sarsılması ekonomik darboğazları büyütmüştü. Bu darboğazların kısa zamanda aşılabilmesi için bütün ülkeler biraraya gelmişler ve bazı anlaşmalar yapmışlardır. Uluslararası işbirliği çok yanlı ödemeler birliğinin zaman yitirilmeden gerçekleştirilmesini gerektiriyordu. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar bu amaçla kuruluyorlardı. Ekonominin çalışması için artık üretimin artırılması ve bu üretimin satış olanaklarının yaratılması gerekiyordu. Dünya ticaret hacminin artırılması her ülkenin kendi geçimini sağlayacak oranda üretime geçebilmesini ve bunu satarak döviz girdisi elde edebilmesini sağlayacak yeni bir düzen gerekiyordu. Uluslararası örgütler dünya ekonomik sisteminin bekçiliğini yapacaklar, hastalanan ekonomilerin yardımına koşacaklar ve böylece belirli bir dengenin kurulmasına çalışacak

lardı. Dünya ekonomik bunalımlarının ortaya çıkması ve bunların uzun süreli olmaları uluslararası kuruluşların önemlerini ve etkinliklerini artırmıştır. Dünya ekonomik bunalımlarının aşılmasında bu kuruluşlara çok fazla görevler düşmüş ve etkinlikleri kendiliğinden artmıştır. Başlangıçta imzalanan ana sözleşme bir kaç kez değiştirilerek kapitalist sistemin korunması için yeni önlemler alınmıştır. Kapitalist sistemin bunalımının olumsuz yansımaları gene azgelişmiş ülkelerin sırtlarına yüklenmiştir (9). Gelişmekte olan ülkeler kendi yapılarına ters düşen gelişmiş ülkelerin liberalizm uygulamasıyla borç yükü çığ gibi büyüyen birer açık pazar durumuna getirileceklerdir. Nitekim bir çok gelişmekte olan ülke günümüzde giderek büyüyen dış borç yükünün altından kalkamaz duruma düşmüştür. Önceliği dış borç ödemeye ayıran ve ayırmak zorunda bırakılan ülkeler kısa zamanda büyük ekonomik darboğazlara girmekteler, kendi halkının asgari düzeyde gereksinmeleri için yeterince harcama yapamamaktalar ve sürekli bütçe kısıntıları ile ekonomilerini küçültmekteler.

Uluslararası örgütlerle dış borç ilişkisine giren ülkelerin ekonomileri bir türlü düzelememektedir. Bu örgütlerin önerileri sürekli sistemin yararları doğrultusunda olmakta, borçlanan ülkeler ise günü kurtarmak uğruna geleceği tehlikeye atmaktadırlar. Giderek büyüyen borçların faizlerini bile ödeyemez duruma düşen bu ülkeler ekonomilerini küçülten istikrar programlarına mahkûm edilmektedirler. Azgelişmiş ülkelerin feryadları bile sistemin temel işleyişini değiştirmemekte, yetersiz kalmakta sistem üçüncü dünya ülkelerine bildiğini okumaktadır. Sistemin ve uluslararası örgütlerin isteklerine yanıt vermeyen, bu doğrultuda hareket etmeyen ülkeleri ise büyük tepkiler beklemekte, dış yardımlar hemen kesilmekte, ekonomik ambargolar konulmakta ve bunlarla beraber başka siyasal yaptırımlar bu gibi ülkelere karşı birer ceza olarak uygulanmaktadır. Halk kitlelerinin büyük özverileri ve maddi sıkıntıları pahasına uygulanan modeller ve programlar kısa zamanda sonuç vermemekte ve giderek sürekli bir düzene dönüşme eğilimleri göstermektedir. Dış örgütlerin ve büyük ülkelerin tutumları da böylesine gelişmeleri destekler biçimde ortaya çıkmaktadır. Ulusal ekonomileri sıkıntıya sokan endüstrinin gelişmesini engelleyen, halkın maddi sıkıntılarını artıran yüksek faiz politikaları iç tüketimi kısarken dış satımı artırmaya dönük uygulanmakta, ne var ki, gelişmekte olan ülkeler dış satımda büyük ülkelerle rekabet edememekte sistemin önerileri bu kez tersine dönmekte ve dışa açılma uğruna ulusal ekonominin iç dengeleri ve yapısı bozulmakta-

dır. Enflasyonu durdurmak üzere öneriler reçeteler kısa zamanda tersine işlemekte, alt yapı oluşturulmadığı için programların uygulanmasında başarısız kalınmakta sonuçta gene enflasyon sürmekte ve bu kez istikrar programının sıkıntıları ile beraber gündeme geldiği için daha fazla yıpratıcı olmakta, insanların çektikleri sıkıntılar bir kaç misli katlanmaktadır. Dış güdümler iç sıkıntıları artırmakta, insanlar normal hak ve çıkarlarını koruyamaz bir düzeye düşürülmektedirler.

Acı reçeteleri uygulamakla beraber ekonomik darboğazdan kurtulamayan ülkelerde artan feryadlar yeni bir ekonomik düzen kurulması konusundaki arayışları ve girişimleri gündeme getirmiştir. Bazı büyük ülkeler dış borç ödemeyi durdurarak kendi insanına yönelik yatırımlarını sürdürmüştür. Bu gibi ülkelerin sayılarının giderek artması karşısında, uluslararası örgütlerin baskılarına ve önerilerine karşı çıkma tutumu giderek yaygınlık kazanmaktadır. Ulusal birikimini kendi insanı için kullanacağı yerde önceliği dış borç ödemeğe ayıran yönetimler eskisi gibi rahat çalışamaz durumlara düşmüşler, halk kitlelerinin giderek artan tepkileri bu gibi yönetimlerin programlarını değiştirmelerine ve dış baskılara hayır demelerine elverişli bir ortam yaratmıştır. Ne var ki, dış baskılar bu gibi ülkelerde zaman zaman demokratik süreçlerin kesilmesine ve özgürlüklerin, insan haklarının kısıtlandığı ara dönemlerin gündeme gelmelerine neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler karşılarına sürekli bir tehdit olarak çıkarılan bu gibi ara dönemleri ve otoriter rejimleri artık iyice tartışmak ve bunların ne olduğunu anlayarak aşmak zorundadır. Aksi takdirde her ekonomik darboğaz beraberinde bir ara dönemi veya otoriter rejimi getirebilmektedir. Uluslararası örgütlerin ekonomik reçetelerine hayır demek onların çeşitli baskılarına kafa tutmak ara rejimlerin ve otoriter yönetimlerin gerekçesi olmamak zorundadır. Toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde iç karışıklıkların yaratılması ve bunların giderek çığrından çıkartılması ara rejimlerin davetiyesi olmakta ve sonunda insanların temel hak ve özgürlükleri elden gitmekte, demokratik rejime son verilmekte, otoriter rejimlerle beraber uluslararası sistemin ekonomik programları kitlelerin karşı çıkmalarına rağmen zor yolu ile uygulanmaktadır. Bir çok azgelişmiş ülkede bu gibi süreçler yaşanmış ve bunların çok çeşitli örnekleri görülmüştür. İnsanlık artık bu çıkmazı ve kısır döngüyü tartışmağa başlamış ve gelişmekte olan ülkeler için bir çok derslerle doludur. Ne var ki, artık bu ülkelerde ara rejimlerden ve otori-

ter yönetimlerden yakalarını kurtarabilmişler ve hızla çağdaş demokrasiye yönelmişlerdir.

Her ülke kendi ulusal çizgisini belirlemek zorundadır. Kendi çıkarlarının ulusal düzeyde bilincinde olmayan yönetimler her zaman için dış baskıların ve güdümlerin etkisi altında kalma şanssızlığına sahiptirler. Bu konularda belirli bir bilinçten yoksun olan yönetimler kendi halkının asgari gereksinmelerini unuturken, dış ekonomik ilişkiler uğruna kendi ülkesini yabancı lüks malların tüketim pazarına çevirebilmekte, halk kitleleri yiyecek gıda bulamazken ve en temel gereksinmelerini karşılayamazken belirli bir kesim için en lüks tüketim mallarına döviz ayırılabilmekte ve bunun sonucunda da ülkenin elindeki sınırlı döviz olanakları heba edilmektedir. Yoksullukla, açlıkla ve işsizlikle beraber lüks tüketimin artması ve belirli kesimleri tüketim çılgınlığının etkilemesi ülkede var olan sosyal ve ekonomik düzen ile değer yargılarını derinlerden sarsmakta, kitlelerin hak ve adalet arayışlarını hızlandırmaktadır. Halkın bu gibi hak ve hukuk arayışlarına karşı çeşitli yasal sınırlamalar getirmek değişik polisiye önlemler almak sürüp giden adaletsiz düzenin insan hak ve özgürlüklerini daha fazla yaralamasını önleyememektedir. Adaletsizliğin ve eşitsizliğin sürekli genişlediği bir toplumda asgari düzeyde insan hak ve özgürlüklerinden söz edebilmek son derece güçtür. İnsanların haksızlıklara, adaletsizliklere, eşitsizliklere karşı çıkmalarını önlemenin yolu otoriter rejimler ve polisiye önlemler olarak görülmesi çağımızın demokrasilerini, insan hak ve özgürlüklerini yaralayan en büyük sorunlarından birisidir. Gelişmekte olan ülkeler dış baskı ve güdümlerin cenderesinden kurtulabilmek için bir an önce kendi kendilerine yeterli bir ekonomik düzeni kurmak ve buna dayalı biçimde çağdaş demokrasilerini oluşturarak insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almak zorundadırlar. Gelişmekte olan ülkeler artık uluslararası örgütler olmadan yaşamayı öğrenmek zorundadırlar.

Ekonomik alanda dış baskılar ve güdümler kadar iç baskılar ve güdümler de sözkonusudur. Özellikle kapitalist sistemin yaptığı sıçramalar tekelleşme eğilimlerini de artırmakta ve gelişmekte olan ülkelerde kısa zamanda dışa bağımlı tekeller oluşmaktadır. Daha çok batı sistemi içinde yer alan çok büyük firmaların yerli temsilcileri olarak işe başlayan bu kuruluşlar kısa zamanda hem yabancı sermaye desteği hem de kullandıkları yeni teknolojilerle kendi ülkelerinde tekelleşmekteler ve yabancı tekellerin yerli şubeleri olarak çalışmaktadırlar. Kapitalist sistemin mantığının yarattığı çok uluslu dev şirketler kendi alanlarında dünya çapında birer te-

kel biçimine dönüşürken iş yaptıkları ülkelerde kendilerine bağımlı yavru tekeller yaratmayı ihmal etmemektedirler. Bu yavru tekeller aracılığı ile iç piyasaları daha emin biçimde denetleyebilen çok uluslu şirketler önlerine çıkan siyasal engellerin aşılmasında iç temsilcilerinden fazlasıyla yararlanmaktadırlar. İç tekeller kendi ülkelerinin siyasal ve ekonomik yönetimlerinde etkin olabilmek için her yolu deneyebilmekte, kendi temsilcilerini politikaya sokarak, meclise ve hükümete kendi aralarından kişileri gönderebilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde tekelleşen sermaye grupları bu gibi temsilcileri aracılığı ile sürekli olarak politikanın içinde olmuşlar ve ülke ekonomisinin karar merkezlerinden kendi lehlerine kararlar çıkmasını sağlamışlardır. Bu gibi tekelleşen firmalar ülke ekonomisinin ve piyasanın kendi istekleri ve gereksinmeleri doğrultusunda gelişebilmesi için türlü etki yollarını serbestçe deneyebilmektedirler. Sermaye gruplarının sahip oldukları bu gibi yetkilere toplumun diğer kesimlerinin sahip olmaması için çeşitli yasal önlemler ve kısıtlamalar gündeme getirilebilmektedir. Demokrasiyi derinden yaralayan bu gibi antidemokratik önlemler bazı ülkelerde kapitalist sistemi engelsiz ve muhalefetsiz geliştirebilmenin yolu olarak görülmekte ve bu doğrultuda insan hakları ile özgürlüklerine önemli kısıtlamalar getirilmektedir. İç sermaye çevreleri tıpkı dış çevreler gibi hem ekonominin gidişinde hem de siyasal yollardan insan haklarının belirlenmesinde ve kısıtlanmasında etkili olabilmektedirler. Siyasal rejimler bu gibi durumların çeşitli örnekleri ile doludur.

Dev şirketler ve büyük tekeller giderek insanların ve toplumların yaşamlarını biçimlendirmektedir (10). Tekelleşen büyük şirketler seri halde ürettikleri malları kendileri seçmekte, bunların tiplerini ve fiyatlarını gene kendileri belirlemekte ve böylece hem piyasa için hem de insanların günlük yaşamları açısından yönlendirici olmaktadırlar. Tüketiciye hizmet veriyormuş gibi görünen bu şirketler aslında kendi sermaye birikimleri ve tekelleşmeleri doğrultusunda çalışmalarını yönlendirmektedirler. Giderek devleşen bu kuruluşlar bazan devlet içinde devlet olabilecek dereceye gelebilirler ve hem hükümetleri yönlendiririler hem de devletin çalışma biçimine etki yaparlar. Ekonominin belirleyicisi olmak gibi üstünlüğe sahip olabilen bu gibi dev şirketler devlet içinde devlet olma noktasına gelince siyasal alanda da istediklerini yaptırabilmektedirler. Nitekim, bu gibi dev kuruluşların kendi istedikleri adamları seçtirmek için kampanyalara giriştikleri, kendilerine yakın kişileri hükümetin ve devletin en üst makamlarına getirmek için her

türlü yolu denedikleri günümüz demokrasilerinde fazlasıyla görülen sahnelerdir. Kendi temsilcilerini hükümet ve devlet düzeyinde etkin yerlere getirten bu gibi kuruluşlar daha kısa bir zamanda çok daha hızlı büyüme olanaklarına sahip olmaktalar ve bu yoldan ülkede varolan demokratik yarış ortamını bozarak kendilerine üstünlük sağlama yoluna gitmekteler. Ekonomik üstünlüğe sahip olan tekellerin bir de siyasal üstünlük sahibi olmaları ülke içinde var olan demokratik dengeleri iyice bozmakta, ülke içinde oligarşiler yaratarak hak ve özgürlüklerden yalnızca belirli azınlıkların yararlanmasına yardımcı olmaktadır. Tekeller her şey için belirleyici oldumu artık bir ülkede demokrasiden veya insan haklarından sözedebilmek son derece zorlaşmaktadır. Siyasal rejimler zaman içerisinde bu gibi tekellerin denetimi altına düşebilmektedir. Muz cumhuriyetleri örneği bu bakımdan üzerinde durulması ve tartışılması gereken önemli bir olgudur. Bu ülkelerdeki uluslararası tekeller kendilerine bağımlı kukla rejimlerin işbaşına gelmesine ve sürekli yönetimde kalmasına yardımcı olmuştur. Bakır madenini devletleştiren bir Latin Amerika ülkesinde ise bir büyük tekel darbe hazırlayıcısı olabilmektedir.

Uluslararası bankacılık düzeni olduğu kadar ulusal bankalar da tekellerin denetimi altındadır. Kredilerin tahsisinden, çeşitli yatırımlara kadar tekeller söz sahibidirler ve kendi çıkarları doğrultusunda ülke ekonomisini bu tekeller, bankalar aracılığı ile de denetlemektedirler. Hem ekonomik hem de siyasal alanda ülke ve rejim tekellerin denetimi altına girdimi bu kez demokrasiden ve insan haklarından söz edebilmek gene zorlaşmaktadır. Geniş tüketici kitleler tekeller piyasaya ne verirse onunla yetinirler ve fazlasını istemek veya aramak hakkına sahip değillerdir. İnsan hak ve özgürlüklerine tamamen ters olan tekellerin egemenliğinin kırılması gerekmektedir. Ülke içinde var olan tüm demokratik güçlerin biraraya gelmesi, birleşerek örgütlü biçimde mücadelelerini sürdürmeleri bu açıdan da önem taşımaktadır. Tekellerin kendi çıkarları doğrultusunda ulusal kaynakları kullanması ülkeyi yoksullaştırırken, tekellerin elde ettikleri kazançları yurtdışına çıkarmaları da ülkeyi ikinci kez yoksullaştırmakda ve yoksulluk çıkmazını daha da büyütmektedir. Ülkenin kalkınması ile tekellerin gelişmesi neredeyse ters orantılı bir noktaya gelmektedir. Tekellerin bazan gereksiz ve yersiz üretimlere giderek ulusal kaynaklarda savurganlık yaratmaları, kitlelerin temel gereksinmelerinin karşılanmasında önemli zorluklar yaratmaktadır. Kaynak savurganlığının önlenmesi ve tüketici bilincinin yaratılması tekellerle mücadelenin ilk basa-

mağıdır. İkinci olarak demokratik çizgide örgütlenerek siyasal platforma ağırlık koymak gerekmektedir. Ancak bundan sonra tekellere karşı ciddi bir savaşımdan sözedebilmek olanaklıdır. Tekellerin engellemelerine ve çeşitli baskı yöntemlerine karşı her zaman için yeni önlemlerin geliştirilmesi zorunludur. Bu yapılmadıkça ekonomi ve insan hakları dengesi her zaman için tehlikededir.

Tekellerin rejim üzerindeki, baskılarını kırmanın yolu ciddi bir politikadan geçmektedir. Uzun vadeli bir endüstrileşme programı çerçevesinde tekellere karşı seçenek yaratacak üretim mekanizmaları devreye sokulmalıdır. Bunların tekellerin eline geçmesi önlenmeli ve ülke içinde demokratik rekabet ortamını sürekli kılacak biçimde bunların örgütlenmesi yapılmalıdır. Halkın küçük birikimlerinin güçlü örgütlenmelere dönüşebilmesi için ve tekellere karşı savaşabilecek güçlü halk kuruluşlarının ekonomide devreye girebilmesi için belirli bir strateji öncelikle uygulanmak zorundadır. Böylesine bir politika kararlı biçimde uzun süre uygulanmadıkça, tekellerin iç ve dış merkezlerin ekonomideki güdümü önlenemez ve baskılarının önüne geçilemez. Uluslararası tekellerin azgelişmişliğe mahkûm ettiği üçüncü dünya ülkelerinin böylesine bir kıskaçtan kurtulabilmesi, kendi kendine yeten ulusal bir ekonomik yapı oluşturabilmesine bağlıdır. Tekeller geliştikçe azgelişmişlik üçüncü dünya ülkeleri için süreklilik göstermektedir. Kapitalist gelişme diğer ülkeleri sürekli olarak azgelişmiş kalma zorunda bırakmaktadır. Kapitalizm geliştikçe azgelişmişlik oluşmuş ve süreklilik kazanmıştır (11). İnsanlık tarihinin son beşyüz yılı bir yandan kapitalist gelişmenin diğer yandan da bunun bütün dünyada yarattığı azgelişmenin tarihidir. Kapitalist gelişmenin değişik aşamalarında azgelişmiş ülkelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıları sürekli olarak kapitalist sistem ile bunun temsilcisi büyük firmaların gereksinmeleri ve çıkarları doğrultusunda çarpıtılıp yozlaştırılmıştır. Siyasal rejimler de bundan fazlasıyla yara almış ve bu ülkelerde yaşayan insanlar sürekli olarak ezilmek, sömürülmek durumunda kalmışlardır. Günümüzde uygar olduğunu ileri süren zengin ülkeler, zenginleşebilmek için her türlü vahşi, ilkel ve insanlık dışı yolları dünya halkları üzerinde kullanmışlardır. Günümüzde eğer birçok ülke geri kalmışsa, yeterince gelişememişse, insan haklarından uzak otoriter rejimlerden kurtulamamışsa bunun sorumluluğunu daha çok zengin ülkelerde ve bunların oluşturduğu uluslararası tekellerin yöntemlerinde aramak gerekir. Son bir kaç yüzyıldır bu ülkelerin halkları sürekli olarak çaba göstermelerine karşın gene de tekelci merkezlerin baskı yöntemlerini aşamamışlar ve azge-

lişmişliğe mahkûm olmaktan kurtulamamışlardır. Her ülkenin kendi geleceğini belirleyebileceğini söyleyen uygar ülkeler kendi dışlarındaki ülkelerin gelişmesini engellemek için her türlü yolu denemeyi sürdürmüşlerdir.

## C — KALKINMADA İNSAN ÖGESİ

Dünya ekonomik sistemi daha çok gelişmiş ülkelerin ve uluslararası tekellerin yararına işlediği için bundan hem diğer ülkeler hem de bu ülkelerde yaşayan insanlar zarar görmektedirler. Özellikle batı sisteminin dünya ülkelerine önerdiği ve gelişmesi için yardımcı olduğu, kendisine bağlı kapitalist kalkınma yolu kalkınmada insan ögesini ihmal eden ve görmezden gelen bir yol olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların refahı ve mutluluğu için öngörülen kalkınma çabalarında gene en büyük rolü insan faktörü oynamaktadır. İnsansız hiç bir şey olamıyacağı gibi insan gene her şeyin ölçüsüdür. Kendi insanına ve halkın çoğunluğuna yönelmeyen adaletsiz ve eşit olmayan bir kalkınma sürecinin beklenen faydayı sağlayamıyacağı ve yalnızca görünüşte bir büyüme ile toplumun bazı üst kesimlerinin zenginleşmelerine ve kitlelerde aradaki ekonomik uçurumun giderek büyüteceği model olarak çok çeşitli deneylerden sonra kesinlik kazanmıştır. Özellikle denetimsiz ve başıboş bırakılan kapitalist kalkınma programları ve ekonomik modelleri zaman içerisinde insan ögesinin ihmal edilmesine ve dolayısıyla insan haklarının büyük yaralar almasına yolaçmaktadır.

Eğitim, sağlık, işsizlik, konut ve sosyal güvenliğin biçimlendirdiği insan, yalnız sosyal ve psikolojik bakımdan değil, ekonomik bakımdan da üzerinde durulacak önemli bir kalkınma ögesidir, insan ve onun yetenekleri bir ülkede toplumsal zenginlik kaynağıdır. İnsanın düşüncesi yetenekleri, eğitim düzeyi ile gereksinmeleri, değer yargıları ve refah anlayışı kalkınmayı yakından etkileyen önemli unsurlardır. İnsanların yetiştirilmesi ve teknolojik yenilikler beraberce ekonomik gelişmeyi belirlemektedirler. İnsan ögesi ile ilgili konularda kısa dönemli değil ama ancak uzun dönemli programların saptanmasıyla bir noktaya erişilebilmektedir. Ekonomiye olduğu kadar insana yatırımda sonunda ekonomik gelişmeye ek katkılar getirmektedir. Kalkınma çabasında insanı ihmal etmek ve onun gereksinmelerine öncelik tanımamak, en az bilime yatırım yapmamak kadar önem taşımaktadır. Ekonomi tarihi incelendiği zaman, eğitim, bilim, teknoloji ve endüstrileşmenin kalkınma ile beraber ve ona paralel olarak geliştiğini göstermektedir. İnsana, onun eğitimine, yetiştirilmesine ve sağlığına yatırım yapmayan ül-

kelerin insan ögesinden kalkınmada ve ekonomide yeterince yararlanamıyacaklarını göstermektedir. Ekonominin gelişme eğilimlerini ve kalkınmanın yönlerini belirleyecek olan bir toplumun insanlarının ulaşmış oldukları düşünce ve eğitim düzeyidir. Geri kalmış ülkeler eğitim, sağlık ve insanın temel gereksinmelerini karşılamak gibi sorunları işin başında çözemedikleri için kalkınmada ve ekonomi yarışında yerlerinde saymaktalar, ve tüm çabalarına karşın gelişmişlere oranla daha da geri düzeylere doğru sürüklenmektedirler.

Kalkınmada insan ögesini ihmal eden ülkeler bunun hem acısını sürekli çekmekte hem de cezası olarak çeşitli istenmeyen durumlarla karşılaşmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler ve uluslararası tekeller azgelişmişlere yardım gönderirken veya yatırım yaparken o ülkelerin insanlarını kalkınmanın yalnızca aracı olarak görmekteler, ve ne yazıktırki bu gibi ülkelerin insanları kalkınmada amaç olarak ele alınmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yalnızca sermaye aktarmak, dış borç vermek veya yatırım yapmak bu ülkelerin toplumsal açıdan da kalkınabilmeleri için yeterli olmamaktadır. Sermayenin ve yardımların gittiği ülkelerde bunları kullanacak ve değerlendirecek insan ögesi eksik olduğundan beklenen amaçlar elde edilememiştir. Yetişmiş insan kadroları olmayan zengin ülkelerin kalkınabilmeleri olanaksızdır. Çağımızın petrol zengini ülkelerde insan açığı ve kadro eksiklikleri, bu ülkelerin ellerine doğal zenginlikleri nedeniyle geçen büyük sermayeleri yeterince kalkınma çalışmalarında değerlendirememelerine yolaçmıştır. Kendi insanına önem vermeyen, onun yetişmesi ve gelişmesi için yatırım yapmayan ve ona çeşitli olanaklar sağlamayan ülkelerin ellerindeki tüm zenginlikleri heba ettikleri, çeşitli şanslarını yitirdikleri görülmektedir. İnsan haklarına öncelik tanınması bu açıdan da zorunluluk kazanmaktadır.

Çeşitli deneylerden sonra iki amacı birarada gerçekleştirmek yani hem ekonomik kalkınma hem de insana önem vererek insan ögesine yatırım yapmanın gerçek kalkınmayı sağlayabildiği giderek kesinlik kazanmaktadır. Gerçekci bir sosyal adaleti dikkate almadan yalnızca ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek bir çok toplumsal çalkantılara yolaçmakta ve toplumsal tepkiler yaratarak siyasal rejimlerin geleceğini tehlikelere doğru sürüklemektedir. Uluslararası ekonomik kuruluşların sistemin yararı açısından kısa vadeli dengeler oluşturulabilmesine öncelik tanımakta, bu amaçla da insana yönelik kamu harcamalarının kısılmasını gelişmekte olan ülkelere önermektedir. Bunun sonucunda da azgelişmiş ülkelerde

gelişme yolundaki toplumlarda kamu harcamaları içinde eğitime, sağlığa ve insanın geliştirilmesine yönelik harcamaların payı ciddi endişeler yaratabilecek oranda azalmaktadır. Bunun olumsuz etkileri kısa zamanda ortaya çıkmakta ve belirli bir süre sonra da çok daha büyük olumsuz durumlar doğmaktadır. Kamu harcamalarındaki bu tür kesintiler bir yandan sosyal açıdan ve insanî amaçlarla ciddi maliyetler yaratırken, diğer yandan da ekonomik toparlanmayı sağlayamamaktadır. Kısa dönemde sosyal harcamalarda büyük kısıntıları gündeme getiren geçici düzenlemeler uzun dönemde üretim düşüşlerine yolaçabilecek gibi görünmektedir. Kalkınmada insan ögesi bir kez daha ihmal edilmiş oluyor ve bunun ağır faturasını da o toplumlar ödemektedir.

Ekonomik bunalım dönemleri gelip geçicidir. Bu gibi bunalımları atlatabilmek için insana yönelik yatırımları kısan yönetimler, yasalarda var olan insan haklarını kâğıt üzerinde bırakırlarken ülke ve toplumun geleceğini de tehlikeye sürüklemektedirler. Bunalım dönemleri gelip geçici olduğundan normal dönemlere geçince üretimi artıracak kadrolar, ekonomiyi yönetecek yetişmiş insanlar bulunamıyacaktır. Geçici bunalım dönemlerinde insana yatırımı sınırlayan veya kaldıran yönetimler bu gibi olumsuz durumların başlıca sorumlusu olacaklardır. Ara dönemlerde, askeri rejimlerde ekonomik amaçlara önem vererek kendi ülkesinin insanını ihmal eden ülkeler normal rejimlere geçtiklerinde ve demokratik dönemlerde kendi insanlarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Yetişmiş kadrolardan yoksun kalmaktalar, ekonomik kalkınma için gerekli olan insan malzemesinden kendi toplumlarını yoksun bırakmaktadırlar.

Yeni teknolojilerin hızla geliştiği, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşandığı çağımızda yetişmiş insan kadroları çok daha fazla önem taşımaktadır. Bu bakımdan insana yatırım temel bir amaç olarak belirginlik kazanmaktadır. Yeni teknolojilerin girdiği ülkelerde insanlar bir yandan işsiz kalırken yeni işleri yapacak yetişmiş elemanlar bulunamamaktadır. Kendi insanını yetiştirmeyen ve onun haklarını, özgürlüklerini yeterince tanımayan ülkeler gelişmiş ülkelerden kalifiye eleman getirmek zorunda kalmakta ve insan ögesi açısından da dışa bağımlı bir düzeye düşmektedir. İnsanların tüm gereksinmelerini yeterli bir altyapı ile karşılamaya öncelik veren toplumlar bu gibi yatırımlarının olumlu sonuçlarını kısa zamanda alabilmekteler, ve diğer ülkelere oranla ekonominin ve kalkınma yarışının kadrolarını çok daha üst düzeyde ve daha geniş şanslarla oluşturabilmekteler. Ekonominin

insan ögesini, insan hak ve özgürlükleri ile ve insana yatırıma ağırlık vererek çözen toplumlar gelişmiş ülkelerin baskılarına karşı daha güçlü biçimlerde direnebilmekteler, azgelişmişlere zenginler kulübü üyeleri tarafından empoze edilen çözümlere karşı çok daha etkin seçenekler oluşturarak ulusal çizgide ülkelerinin yararlarını başarılı biçimde koruyabilmektedirler. Gelişmiş olan ülkelerin sürekli olarak kendi çıkarları doğrultusundaki ekonomik programları gelişmekte olanlara empoze etmeleri ve bu gibi ülkeleri kendilerine uydu düzeyine düşürmeleri gibi olumsuz gelişmeler karşısında, insan ögesi hem ekonomide hem de kalkınmada çok önemli bir konuma sahip olmuştur. Ekonomik insan hakları bu noktada başka bir işlev ile değer kazanmaktadır.

Ekonomideki tekelci eğilimler ve bunların gelişmekte olan ülkeler için güdümleyici etkileri hem gelişmiş ülkelerde hem de azgelişmişlerde orta tabakaların başkaldırmalarına yolaçmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki belirli bir azınlığın uydulaştırılmak istenen azgelişmiş ülkelerdeki işbirlikçi belirli azınlıklarla beraber ekonomide güdümleyici bir tavır koymaları ve bu durumdan kitlelerin rahatsızlık duymaları çağımızın çok fazla görülen olgularından birisi olmuştur (12). Çağımızın proleteryası adı ile anılan orta tabakalar giderek artan ekonomik baskılar altında ezilmekte ve sermaye birikimi uğruna kendine düşen paylardan büyük oranlarda kısıldıkça yoksulluk süreci içine girmektedir. Toplumun üst kesimleri sürekli olarak zenginleşirken ara tabakaların hızla yoksullaşması ve toplum içindeki konumlarını yitirerek aşağı doğru düşmeye başlamaları gerçeği karşısında azgelişmiş ülkelerde olduğu kadar batının gelişmiş ülkelerinde de orta tabakalar isyan etmekte ve demokratik yollardan ekonomik gidişe karşı çıkmaktadırlar. Orta tabakaların başkaldırması seçim sandıklarına yansımakta ve bir süre içinde işbaşına daha sosyal adaletçi ve eşitlikçi yönetimler gelmekte ve bunların dönemlerinde insana olan yatırımlar artırılmakta, insan hak ve özgürlüklerine daha çok önem verilmektedir.

Sürekli yaşam pahalılığını artıran yüksek faiz oranları gibi uluslararası ekonomik sistemin çıkarına olan uygulamalar halk kitlelerini ezdiği kadar ulusal ekonominin candamarı olan endüstri kesimlerini de büyük zorluklar altına sürüklemekte ve dolayısıyla ülkenin ekonomik gelişimini durdurmaktadır. Ekonomik kalkınma için kendi temel endüstrilerinin ve ağır endüstri dallarının kurulmasına öncelik vermeyen sistemin önerileri doğrultusunda ticaretle yetinen uygulamalar ulusal endüstri atılımlarını büyük zorluklar içinde bırakmaktadırlar. Yüksek faiz gibi uygulamalar hem ya-

şam pahalılığını artırarak hem de ekonomik kalkınmaya engeller çıkararak yeni tür haksızlıkların gündeme gelmesine ve bundan da insan haklarının fazlasıyla olumsuz yönlerden etkilenmesine neden olmaktadır. Hiç bir değer üretmeyen, ekonomik üretime katkıda bulunmayan birçok spekülatif alanda büyük kazançlar sağlanırken, tüm geçimini emeğine ve üretimine bağlayan ara tabakalar büyük geçim sıkıntıları içine düşmektedirler. Toplumsal bütünleşme ve refah açısından büyük tehditler yaratan bu tür gelişmeler insanların ekonomik hak ve çıkarlarına tam anlamıyla sahip çıkabilmelerini önlemektedir. Yüksek faiz gibi ekonomik uygulamalar toplumdaki haksız kazançları giderek artırdığı gibi doğrudan kendisi bir haksız kazanç aracı olmaktadır. Gelecekte yeniden spekülatif eylemlere yönelmeleri kaçınılmaz olan belirli kesimlerin elindeki büyük sermaye birikimlerini katlayarak artırmakta ve sosyal adalet yönünden toplumun geleceğini çok ciddi boyutlarda sarsmaktadır.

Uluslararası örgütlerin reçetelerini en sadık biçimlerde uzun süre uygulayan ülkelerin bir türlü düze çıkamadıkları, başlangıçta kısa süre için önerilen reçetelerin giderek kalıcılık kazandığı günümüzde insan hakları bu tür ekonomik uygulamalar yönünden çok ciddi tehditler altında kalmaktadır. Dünya ülkelerini böylesine olumsuz bir duruma düşüren uluslararası ekonomik örgütler, insan haklarının ezilmesinden ve kalkınmada insan ögesinin ihmal edilmesinden birinci derecede sorumludurlar. Söz dinleyen uysal ülkelerde bile ekonomik durum düzelmemiş ve uzun süre uygulanan ekonomik reçeteler sonucunda yalnızca dış borçlar düzenli olarak ödenmiş ve ekonomik kalkınma adına olumlu gelişmeler görülmemiştir. İnsanların yoksulluktan kurtulma hakları ellerinden alınmış ve kitleler sürekli bir yoksulluğa mahkum edilmiştir. Bir Amerikan başkanın söylediği gibi insanların temel haklarından olan mutluluğa ve refaha kavuşma ile yoksulluktan kurtulma hakları sürekli olarak gözardı edilmekte ve belirli tekellerin denetiminde olan uluslararası ekonomik sistem azgelişmiş ülkeleri uluslararası örgütler aracılığı ile ekonomik kıskaç altına almayı sürdürmektedir. Uluslararası örgütlerin baskısıyla enflasyon ve dış borç ödemeye ağırlık verilince insanların temel gereksinmelerine dönük yatırımlar büyük oranlarda kısılmakta ve hatta bazan durdurulmaktadır. Buna tepki olarak düzenlenen uluslararası toplantılarda, sistemin işleyişini sağlayan ve denetleyen kuruluşlar insan ögesinin ihmal edilmesi nedeniyle suçlu olarak ilan edilebilmektedirler (13). Empoze edilen programlarla sürekli dış borç ödenmesi öncelik kazanmakta, yatırımlar kısılmakta, halkın temel gereksinmeleri gör-

mezden gelinmekte, kitlelerin refah düzeyi sürekli olarak düşmekte, işsizlik üretimin düşürülmesi sonucunda hızla artmakta, üretici güçlerin gelişmesi engellenerek ekonomik kalkınmaya set çekilmektedir. İnsan ögesinin ihmal edilmesi sonucunda dünya ülkelerinde sağlıksız ve cahil kuşaklar yetişmekte bunlar işsizliğe ve açlığa mahkûm edilmekte, bu ülkelerin geleceğin dünyasında söz sahibi olabilecek biçimde insangücü kaynaklarını geliştirebilmeleri önlenmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri artık asgari beslenme düzeyi, eğitim harcamaları düzeyi, sağlık harcamaları düzeyi gibi öncelikli hedeflere yer veren alternatif ekonomik kalkınma modellerini gündeme getirmek zorundadırlar. Nitekim, üçüncü dünya ülkelerinden doğan tepkilerin genişlemesi sonucunda artık yavaş yavaş uluslararası örgütler de insana kalkınmada önem veren ve ekonomik kalkınmanın insan haklarını zedelemediği daha insancıl programların uygulanmasına karşı hoşgörü göstermektedirler.

İnsan için kalkınma, bir çok ülkenin tepkisiyle gündeme gelmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler örgütü çerçevesinde biraraya gelen üçüncü dünya ülkelerinin başı çekmesiyle batı sisteminin insanı ezen ekonomik reçetelerine karşı insan için kalkınma modelleri tartışılır olmuştur. İnsan için kalkınma derken, toplumda insanın kendi bireysel yeteneklerini geliştirmesini engelleyen sorunların çözüme kavuşturulması, insanların kendi yetenekleri doğrultusunda özgürce çalışarak topluma ve insanlığa katkılarda bulunabilmesi güvence altına alınmalıdır. İnsan için kalkınma programlarında herkes çalışarak emeğinin gerçek karşılığını alabilmeli, etkin ve dürüst bir kamuyönetimi gerçekleştirilerek ulusal hedefler doğrultusunda ulusal bir kalkınma programı gelişmenin hizmetine sokulmalıdır. Bilimin, doğa, toplum ve insan bilimleri dallarının bir bütün olduğunu, bunların ürünlerinden kimlerin hangi oranlarda yararlandığı tartışılmalıdır. Daha eşit ve adil yollar araştırılarak bulunmalı ve bunlar toplum genelinde uygulamaya geçirilmelidir. Eğitimin ekonomik kalkınmanın gerekleriyle eşgüdümlü olarak meslek, sanat ve beceri kazandırıcı bir sistem olmasına çalışılmalıdır. Hiç bir cins ayırımı yapmadan, tüm insanlara tüm olanakların eşit koşullarda sağlanabilmesi için çaba gösterilmelidir. İnsan için kalkınma, bu açıdan insanları çağın gerektirdiği insanlık nitelikleriyle donatmayı, bunun için de toplumsal ve kültürel alanlarda kurumsal ve yapısal değişmeleri öngörmek demektir.

İnsana ve insan haklarına önem veren kalkınma yöntemler için siyasal alanda halk kitlelerine denetim olanakları sağlamalı dır. Bu konuda herşeyi devletten beklemenin anlamsızlığı karşısın

da toplumun dinamik kesimlerini denetim için seferber etmek gereklidir. Kalkınma için halk denetimini örgütleyemeyen uluslar, ekonomide bireysel girişimlerin aşırılıklara kaçmasına karşı önlemler alamamışlar, dışarıdan önerilen güdümlü programlara karşı yeterince çıkamamışlardır. Belirli merkezlerin siyasal destekleri ile böylesine programlar o zaman da kolaylıkla uygulanabilmiş insan hak ve özgürlüklerinin zorluklar içine düşmesine karşı pek birşey yapılamamıştır. Kalkınmada insana ve insan haklarına daha fazla önem verebilmek için halk kitlelerinin siyasal örgütlenmelerini tam olarak yapmak ve bunu siyasal bir ağırlık olarak ortaya koymak zorunludur, aksi takdirde insan ve insan hakları için fazla umutlu olmanın anlamı yoktur. Kitlelerin ellerindeki birikimleri biraraya getirerek güçlü kuruluşlarla ekonomiye katılmaları, tekelci ve istismarcı ekonomik güçleri kendiliğinden dengeliyecek ve çalışmaları sırasında denetliyecektir. Halkın ekonomik konularda bilinçlendirilmesi bu açıdan sayısız yararlar sağlayacak, ekonominin her safhasında ekonomiyi yönlendirenler bir denetim altında bulunacaklardır. Halkın kalkınmadaki gözetim ve denetim katkılarının artırılması devletin işleyişi açısından da bir çok yararlar sağlayacaktır. Önemli olan bu konuda kesin karar alıp uygulamaya bir an önce geçmektir. Kalkınmanın ve ekonominin insan haklarına zarar vermesini önleyecek olan gene insanın ve toplumun kendisidir.

## D — SİYASAL BOYUT

Belirli ekonomik programların seçilmesinde ve bunların uygulamaya aktarılmasında doğaldırki siyasal tercihler ve kararlar etkili olmaktadır. Bu nedenle ekonominin insan haklarına etkisinde önemli bir siyasal boyut bulunmaktadır. Hangi ekonomik gidişin insan haklarına daha çok yer vereceğini hangisinin sınırlayacağını giderek ortadan kaldıracağını doğaldırki, karar yetkisine sahip olan siyasal merkezler bilmektedirler. O zaman tercihler ve seçilen yollar önem kazanmaktadır. Bilerek kendi halkının ve insanının haklarını sınırlayan ve onlar üzerinde güdümlü bir yönetim oluşturan siyasal mekanizmaların demokratik davrandıklarını söyleyebilmek son derece güçtür. Halkın oyları ile başa gelen iktidarlar doğaldır ki kendisini seçen ve başa getiren kitlelerin gereksinmelerine öncelik verecek, onların haklarını ve çıkarlarını savunacaktır. Demokrasi dışı yollardan gelen iktidarlar, ara rejimler, otoriter yönetimler ise bu gibi kuşkulara fazla sahip olmayacaklar ve kendi iktidarlarını sürdürebilmek için belirli kaynaklara bağlı kalarak empoze edilen ekonomik programları kolaylıkla uygulama alanına getirebilecekler-

dir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde görülen otoriter rejimler ve ara dönemler, halk kitlelerinin çıkarları dışında daha çok uluslararası ekonomik sistemin baskıları ile hareket edebilmekte ve sistemin önerdiği programlar doğrultusunda atılımlar yaparak ekonomiyi geliştirmenin yollarını aramakta ve bunun sonucunda da insan hakları elden gitmektedir.

Bu nedenle, insan haklarının en çok güvenceye alınabildiği rejimler demokratik olanlarıdır. Demokrasi geliştikçe ve yaygınlaştıkça insan hakları da gelişmeler göstermekte ve yasal güvencelere kavuşabilmektedir. Demokrasilerde her şey açıkca tartışılabildiği için halkın çıkarlarına aykırı gelen ve ters düşen ekonomik programları kolay kolay uygulamaya getirebilmek olanaksızlaşmaktadır. Toplumun genel istekleri doğrultusunda her devlet kendi insanına önem vermek ve onun haklarını korumak görevi ile daha yakından ilgilenebilmektedir. Halk yararına genel politikalar geliştirilirken, toplumun çeşitli kesimlerinin örgütleri de temsil ettikleri kesimlerin isteklerini ve çıkarlarını siyasal alana rahatça getirebilecek ve çeşitli baskı yöntemleri ile bunların yönetimce uygulanmasını sağlayabilecektir. Çağdaş demokrasilerde halkın örgütlü gücü ve onların baskı grupları siyasal iktidarlar üzerinde doğrudan doğruya etkili olmakta ve çoğunluğun denetimini siyasal alanda sürekli olarak yürütmektedirler. Örgütlenme, konuşma, düşünme hak ve özgürlüklerinin sınırlandığı otoriter rejimlerde ise ne halkın demokratik denetiminden söz edilebilir ne de ekonomik hakların gerçekleşmesi gündeme gelebilir. Ekonomik alana güdüm koyma hakkını kendinde görebilen iç ve dış tekelci kuruluşlar insan hak ve özgürlüklerinin sınırlandığı dönemlerde ve ülkelerde istedikleri gibi hareket edebilmekteler ve aşırı kazançlarını görülmemiş oranlarda katlayarak ulusal gelir dengelerini bir daha kolay kolay düzeltilemiyecek biçimlerde bozmaktadırlar.

İnsan ögesine önem veren ekonominin varlığı nasılki demokrasinin rejim olarak bulunmasına bağlı ise, alternatif siyasal ve ekonomik politikaların bulunması da gene demokrasiye bağlı bulunmaktadır. Ekonomik alanda ciddi alternatifler ortaya çıkarsa bundan demokrasi rejim olarak güçlenir ve antidemokratik eğilimler giderek sınırlanır. Ekonomide liberalleşme adına politikada siyasal sınırlamalara ve özgürlükler ile hakların kısıtlanmasına yönelenler demokrasiye en büyük yarayı aldırmaktadırlar. Ekonomi biliminin ve siyasal bilimin kendilerine göre kuralları ve yasaları bulunmaktadır. Bu alanlardaki bilimsel bilgi birikimlerinden yararlanarak oluşturulacak dengeli ve eşitlikçi yaklaşımlar, ekonomi

ve politika arasında daha gelişmiş ilişkiler kurabilecek ve bundan da insan haklarının daha gelişmiş olarak çıkmasını sağlayabilecektir. Bu açıdan ekonomi ve insan hakları ilişkilerinde siyasal boyut çok büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik politikalar ise, siyasal anlamda politikaların bir sonucu ve yansımasıdır. Ekonomi ile politika gelir dağılımı, durgunluk veya hareketlilik gibi bir çok alanlarda kesişmektedir. Politika ve ekonomi bir sınırlanma içinde görünmemektedir. Karar vericiler ve uygulayıcıların hepsi birbirlerine bağlı olarak siyasal-ekonomik sistemin parçaları olarak görülmektedirler. Kuralları ve kurumları değiştirerek ekonominin genel gidişi de değiştirilebilir. Toplumda var olan genel anlaşma rejim çerçevesinde ekonomide de etkili olur. Ekonomi temelde bütünüyle politikaya dayanır. Aynı zamanda politika da ekonomiye dayanır. İkisi arasında birbirine girmiş ilişki ağı bulunmaktadır (14). Ekonomi ve politika açısından bu karşılıklık ülkedeki genel durum için belirleyicidir. Ekonomi insanların yararına iyi gidiyorsa halk iktidarları destekler, kötü gidiyorsa ve insanlar ekonomik açıdan hak ve çıkarlarına sahip çıkamıyorlarsa o zaman da ülkede karşıt programları destekleyen politikaları ve onların siyasal örgütlerini desteklerler. Kaynakların belirli amaçlara tahsisi, yatırımların yönlendirilmesi genelde siyasal olduğu kadar ekonomi politikasının da kararlarıdır.

Ekonomik politika ise temelde siyasal bir iştir çünkü refah ve gelirin toplumda dağılımını ve yaygınlaşmasını doğrudan doğruya etkiler. Seçimle gelen politikacıların kararları ekonominin gidişini yönlendirir. Siyasal kararlar daha çok sosyal çıkarlar ve popüler tercihler üzerine kurulmaktadır (15). Siyasal aktivitenin önde gelen ögeleri ülkenin ekonomik gelişmesiyle çok yakından ilgilidir. Ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik gelişmesi çeşitli alanlarda ekonomik politikanın içeriğini etkiler. Gelişmiş ülkelere oranla gelişmekte olan ülkelerin ekonomik politikaları ulusal koşullar ve çıkarlar doğrultusunda farklılıklar göstermek zorundadır. Ancak bu yoldan gelişmiş ülkelere karşı ulusal çıkarlar doğrultusunda bir ekonomik savaş yürütebilmek olanaklıdır. Hızlı bir ekonomik kalkınma için seçilecek yollar bütünüyle ulusal koşullar ve çıkarlar doğrultusunda oluşturulmadıkça, zengin ülkelerin oluşturduğu sistemin yedeğinde sürüklenmekten kurtulabilmek olanaksız görünmektedir.

Ekonomi ve politikanın oluşturduğu karşılıklılık sistemi yerinde gözlenirse daha yararlı programlar geliştirilebilir. Ekonomik politika toplumun genel istekleri doğrultusunda biçim kazanırsa

ulusal çıkarlar açısından beklenen yararları sağlayabilir. Eğer bunun aksi bir durum varsa o zaman ulusal çıkarların ve toplumu oluşturan insanların hakları tehlikede demektir. Siyasal gelişmelerin bu açıdan izlenmesi ekonomik hak ve çıkarların daha uyanık bir bekçiliğini gerçekleştirebilecektir. Ekonomik politikanın kuramı toplumun kurumlarıyla belirlenir. Bu ancak toplumsal bir anlaşma olan consensus ile değiştirilebilir. İnsanlar ve toplumsal kesimler eğer gelecekteki ekonomik durumlarını bilmiyorlarsa o zaman yeni bir consensus gündeme gelebilir ve siyasal rejimin temeli tüm toplumsal kesimlerin katılımı ve onayı ile yeniden belirlenir. Yeni anlaşmalar daha çok yönetimlerin yetkilerinin sınırlanması, bireylerin hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu gibi sosyal anlaşmaların kuralları yönetimleri daha çok halkın çoğunluğunun istekleri doğrultusunda ekonomik politikalar belirlemeye zorlamaktadır. Çoğunluğun isteklerinin belirlenmesi ve bunların örgütlenerek siyasal alana belirleyici olarak getirilmesi demokrasinin erdemi olarak görünmektedir. Antidemokratik rejimlerde bazı üst kesimlerin ve azınlık merkezlerin etkinliklerinin insan haklarını gözardı eden ve yaralayan sonuçları gözönüne getirilirse, demokratik ekonomik politikaların ulusal çıkarlar ve insan hakları açısından yararları bir kez daha belirginlik kazanmaktadır. Ekonomi ve insan hakları arasındaki ilişkilerde siyasal boyut her zaman için birinci planda ele alınmalıdır. Ekonomik gelişmelerin insan haklarını sınırlaması veya genişletmesi ancak siyasal açılardan yorumlanırsa bir anlam kazanabilir. Görünüşte yapılanlara bakmak, bu ilişkiler içerisinde bulunan siyasal boyutu görmezlikten gelmektir ki, bu da kesinlikle yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. Ekonomi hiç bir zaman tek başına bir alan değildir her zaman için siyasaldır.

Toplumlar her zaman için sürekli değişim içindedirler. Bu nedenle hem ekonomi uygulamalarında hem de insan haklarında değişmeler ve gelişmeler olacağı son derece doğaldır. Bu açıdan yeryüzünde bir ekonomik görelilik bulunduğunu söylemek gerçeklere uygun olur. Ekonomik koşullarla beraber kurumların ve politikalarında değişeceğini doğal karşılamak gerekir. Yaşanan dönemlerin ana karakterleri o dönemin koşullarına ve varolan kurumlarına göre belirlenir (16). Çeşitli ekonomik sistemleri ayırmaya yarayan kurumlar bütün ekonomiler için hem değişen hem de değişmeyen gerçeklerin görülmesinde temel olarak ele alınmalıdır. Temel ve evrensel ekonomik ilkelerle, göreli ve geçici ilkeleri birbirinden ayırmak gerekir. Ekonomi biliminin ana amaçlarından birisi de ekonc

mik yaşamın kurumsal yanlarını değerlendirmektir. Ekonomik yaşam bütünüyle değerlendirilirken, yasalarda ve hukuksal belgelerde yer alan ekonomik hak ve özgürlüklerin ne durumda bulunduğuna da bakmak gerekir. Ekonomik kaynakların sınırlılığı ve insan sayısının fazlalığı karşısında sürekli bir kaynak dağılımı ve bu doğrultuda ekonomik programlar oluşturma kavgası vardır. İşte ekonomik politikaların başarısı böylesine bir kavga ortamında belirli dengeleri gözeterek bunları kalıcı biçimde kurabilmesine bağlı bulunmaktadır. Halk kitlelerinin çıkarlarını gözeten sosyal ekonomi için belirli ilkelerin benimsenmesi dengeli ve eşit biçimde uygulamaya aktarılması gereklidir. Sosyal kurumlarında bilimsel veriler kadar ekonominin dengeli geliştirilmesinde olumlu katkıları vardır. Ekonomik programların başarısı önemli sosyal sorunlar üzerinde yoğunlaşmasına ve bunların çözümü için çözümler geliştirmesine bağlı bulunmaktadır.

Siyasal uygulamaların olduğu kadar ekonomik programlarında asıl amacı insanlar için daha iyi bir gelecek yaratmaktır. Refah ve ekonomik gelişme için her dönemde değişik engeller ortaya çıkmaktadır. Ekonomik sorunların giderek büyümesi karşısında insanlığın daha iyi ve mutlu bir gelecek için düşleri giderek yitirilmekte ve genel bir karamsarlık dünyayı kaplamaktadır. Durgunluk dönemleri, zaman zaman ortaya çıkan bunalımlar, giderek artan işsizlik ve yoksulluk, birçok ülke halkının açlıktan kırılması gibi olumsuz gelişmeler karşısında zengin ülkelerin başdöndürücü bir silahlanma yarışına girmesi, kaynakların lüks tüketim araçlarının üretimine ayrılması insanlığın yüzkarası olarak günümüzde ortaya çıkmıştır. İnsanlar ve aileler basit günlük gereksinmelerini karşılıyabilme kavgası verirlerken, iyimserlik yerini yavaş yavaş karamsar kuşkulara bırakmaktadır (17). Siyasal partiler bütün bunları ekonomik düzensizliğin ve güvensizliğin sonuçları olarak gösterebilirler. İnsansal amaçlara ulaşılması açısından son dönemlerde ekonomi gerilere doğru gitmektedir. Ekonomik gelişme yalnızca bir teknolojik ilerleme, veya sermaye birikimi ya da belirli azınlık kesimlerinin zenginliğe kavuşması değildir. Bir toplumun insanlarının topluca refaha, ekonomik açıdan mutluluğu varolan hak ve özgürlükleri doğrultusunda dengeli biçimde kavuşabilmeleri çağdaş ekonomik gelişmenin başlıca amacı olmak zorundadır. İnsanlık yeni bir ekonomik dünyaya girerken eskisini ve eskisinin getirdiği tüm sorunları terketmek zorundadır. Yeni ekonomik dünyada eskisinin alışkanlıkları ile davranmak ve eskiyen tutumları sürdürmek ekonomik açıdan bir tutuculuk ve gericilik eğilimi olarak ça-

ğımızda göze batmaktadır. İnsanlığın önüne çıkan değişim rüzgarlarını daha büyük yaratıcılıklar için kullanabilmek, ekonomide istenen insancıl amaçlar açısından zorunlu görünmektedir. Değişim çizgilerinin yerinde izlenmesi ekonomik gelecek için yeni ufuklar getirebilecektir. İşsizlikten açlığa, yoksulluktan geri kalmışlığa, eşitsizlikten aşırı zenginliğe, dengesizlikten eşitsizliğe kadar tüm ekonomik sorunların çözümü insanlığın önüne çıkan değişim eğilimlerinin yerinde izlenerek, insan hakları doğrultusundaki amaçlara yölendirilebilmesine bağlıdır. Her açıdan eskiyen eski stratejileri, insan haklarına aykırı düşen ekonomik programlara, dünya ülkelerini zenginlerin yedeğinde birer uyduya dönüştüren güdümlü planlara insanlık artık karşı çıkabilmelidir. Siyasal açıdan tepkileri bastırmaya yönelik tüm çabalara karşı yeni politikalar, alternatif programlar hemen tartışmaya getirilerek uygulamaya ışık tutulmalıdır. Bu konularda daha fazla bir gecikme geri dönülemiyecek ve yakalanamıyacak durumlar çıkartabilir.

Çağdaş dünya artık insan haklarına sosyal ve ekonomik boyutlar kazandırmaktadır. Özellikle blokların güdümüne karşı çıkan Avrupa ülkeleri bu konuda başı çekmektedir. Her geçen gün yeni yeni insan hakları sosyal, ekonomik ve kültürel programların içine alınmaktadır. Ekonomik gerçeklerin siyasal politikaların önüne geçmesi bu ileri ülkeleri böylesine bir karşı çıkışa ve önlem arayışına itmiştir. Artık eşitsizlikçi ve adaletsiz katı kalkınma reçeteleri yerine sosyal adalet içinde kalkınma görüşleri egemenlik kazanmaktadır. Kapitalizmin temelinde yatan eşitsizlikçi görüşlere karşı hem kalkınma ve hem de sosyal adaletin beraberce uygulanabileceği Avrupanın ileri ülkelerince kanıtlanmağa çalışılmıştır. Özellikle İskandinav ülkelerinin bu konuda çalışmaları ve örnek modelleri bütün dünya ülkelerince ele alınarak değerlendirilmek durumundadır.

Zengin ve yoksul ülkeler arasında sürekli büyüyen uçurumun önüne geçilmesi için de bütün üçüncü dünya ülkelerinin biraraya gelerek yeni arayışlar içine girmeleri gerekli görünmektedir (18). Kuzey, güney kutuplaşması biçiminde insanlığın önüne çıkan bu uçurumun kısa zamanda kapatılabilmesi ancak üçüncü dünya ülkelerinin bloklar dışı biraraya gelerek kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir ekonomik düzen kurulabilmesiyle olanaklıdır. Zenginlerin ve blokların tüm engellemelerine ve bu ülkeleri iç karışıklıklar yaratarak bölmelerine karşın üçüncü dünya ülkeleri inançla bu yolda yürümek zorundadırlar. Eğer böyle bir yolu düzenli izlemezlerse aradaki uçurum iyice genişleyecek ve ekonomik sorunlar giderek büyüyecek ve bu gibi ülkelerde insan haklarından sözedebilmek

olanaksızlaşacaktır. Birleşmiş Milletler ve benzeri uluslararası örgütlerin oluşturduğu diyalog ortamından olabildiğince yararlanarak biraraya gelecek bu ülkeler yeni bir dünya düzeninin kurucusu da olacaklardır. Bloklara ve kutuplara karşı oluşturulacak böylesine bir ortam daha dengeli bir kalkınmanın yolunu açacağı gibi ekonomik gelişmelerin insan haklarını zedelemesini de önleyecektir. Güçlü ve zengin ulusların hiç bir zaman bir sınırlamayı kabul etmiyecekleri gerçeğini temel ilke olarak benimseyecek bu uluslar birlik ve dayanışma ile zengin ülkelerin empoze ettikleri güdümlü ekonomik modellere karşı daha rahat çıkabilecekler, eski sömürgecilik kalıntısı olumsuz ilişkileri ortadan kaldırabileceklerdir. Tüm gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomik kaynaklarının büyük çoğunluğuna sahiptirler, ne var ki biraraya gelerek örgütlenemedikleri için bu zenginlikleri zengin ülkelerin ve blokların elinden kurtaramamakta ve kendi insanlarının çıkarına değerlendirememektedirler. Zengin ülkelere bağımlı olmaktan kurtulmanın yolu kendi kaynaklarına sahip çıkabilmekten geçmektedir.

Ekonomi ve insan hakları doğrudan doğruya birbirlerine bağımlı kavramlardır. Günümüzde ekonomik insan haklarının gündeme gelmesi ve büyük bir heyecanla savunulması da bu gerçeği doğrulamaktadır. Ekonomik gelişmelerin insan haklarını ilerletmesi insan haklarının gelişmesinin de ekonomik kalkınmaya yardımcı olması istenen bir durumdur. Bunun tersi olarak ortaya çıkan tüm durumlar insan hakları için yaralayıcıdır. Ekonomi hiç bir zaman belirli bir azınlığın veya belirli kişilerin eline bırakılmamalı ve öznel seçimlerin ekonomik alanda belirleyici olması önlenmelidir. Bu yapılmadıkça, ekonomik çıkar düşünceleri öne çıkmakta ve insanların çoğunluğunu sarsan, haklarını alabilmelerini engelleyen uygulamalar gündeme gelebilmektedir. İnsan haklarının bilincine varan her insan en az siyasal olaylar kadar ekonomik gelişmeleri de izlemek ve kendisi gibi diğer insanlarla biraraya gelerek demokratik denetim haklarını kullanmak zorundadır. İnsanlığın tüm olarak gelecekteki mutluluğu ve refahı böylesine bir savaşımın her insan tarafından benimsenmesine, ve dikkatle sürdürülmesine bağlıdır.

## KAYNAKÇA


1 — Kocayusufpaşaoğlu, Nazif-Yaşadığımız Sosyal Çöküntü, Yeni Gündem, yıl 3, sayı 48, 1-7 Şubat, 1981.

2 — Schumacher, E. F-Küçük Güzeldir, E Yayınları çev. O. Deniztekin, İst. 1979, s. 204.

3 — Julien, Claude-Demokrasinin İntiharı, Milliyet Yayınları, İst. 1976.

4 — Wallerstein, Frank Amin-Genel Bunalımın Dinamikleri, Belge Yayınları, çev. F. Akar, İst. 1984, s. 16.

5 — Güven, H. Sami-Zam Ekonomisi ve Toplum Sağlığında Yıkımlar, Cumhuriyet, 18 Eylül 1985.

6 — Uzuner, Şerafettin -Yatırımsız Kalkınma Görülmüş müdür?- Cumhuriyet, 31 Temmuz 1985.

7 — Bulutoğlu, Kenan - Yoksullaştıran İhracat - Cumhuriyet, 12 Haziran 1986.

8 — Duverger, Maurice - Batının İki Yüzü, Doğan Yayınları, Ankara 1978.

9 — Payer, Cherly - Borç Tuzağı, IMF ve Üçüncü Dünya, Çev. R. Ergener, Yalçın Yayınları, İstanbul 1981.

10 — Başkaya, Fikret - Azgelişmişliğin Sürekliliği, Kaynak Yayınları, İst. 1986, s. 9.

11 — Galbraith, J. K. - Kuşku Çağı, Altın Kitaplar, Çev. N. Himmetoğlu, İst. 1980, s. 250 vd.

12 — Bolşakov - Orta Katmanların Başkaldırısı, Konuk Yayınları, İst. 1979, Çev. Erol Dinçbaşlı, s. 54 vd.

13 — Sirmen, Ali - IMF Suçludur, Cumhuriyet, 6 Eylül 1985.

14 — Bruno, S. Frey - Democratic Economic Policy, St. Martins Press, New York, s. 7-8.

15 — Alec Chrystal, James E - Political Economics, Univ of California Press, 1983, Berkeley and Los Angeles, s. 33.

16 — Howard, Bowen - Toward a Social Economy, 1977, London, s. 12-16.

17 — Hart, Gary - A New Democracy, New York 1983, s. 20-22.

18 — Butto, Zülfikar Ali - Üçüncü Dünyanın Birleşme Zorunluluğu, Rawalpindi, 1976.